

Dobové paradigmy v kontexte dejín Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV (1946 – 1989): od generácie zakladateľov po generáciu budovateľov
(Contemporary Paradigms in the Historical Context of the Institute of Ethnology and Social Anthropology SAS (1946 – 1989): From the *Generation of Founders* to the *Generation of Builders*)

TATIANA ZACHAR PODOLINSKÁ

DOI: <https://doi.org/10.2478/se-2021-0008> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV
© 2021, Tatiana Zachar Podolinská. This is an open access licensed under the Creative Commons

Tatiana Zachar Podolinská, Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava; e-mail: tatiana.podolinska@savba.sk

The aim of this study is to offer a paradigmatic analysis of the development of the discipline – called predominantly “ethnography” and “ethnology” in the 20th century Slovakia – in the background of the history of its development within one of the key institutions in Slovakia where research is conducted – the Institute of Ethnology and Social Anthropology of the Slovak Academy of Sciences (IESA SAS).

It is extremely interesting in our case how, in a relatively short period of its existence, the institution under study reacted flexibly to changes in the political regimes and discursive paradigms which resulted in system changes. The changes in external settings forced the institution to interact and intervene, which was reflected in different intensities of reorganisation of the internal ecosystem in different periods. On the other hand, it is also possible to observe major resilience which enabled the institution to preserve internal consistency of its processes. In the case of the IESA SAS, we can rather speak of “micro-historical temporalities” (measured approximately over a period of individual decades) in the background of more general *longue durée* processes (i.e. long-lasting and global historical changes) in which work teams, specific personalities at leadership positions as well as the external ecosystem were significantly engaged. Within the history of the institution, the study also observes the life and *modus operandi* of two important generations, denoting them, in terms of the metaphorical discourse, as the *generation of founders* (1950s and 1960s) and the *generation of builders* (1970s and 1980s).

Keywords: research on institution’s history, contemporary paradigms, the history of thinking, ethnography, ethnology, Institute of Ethnography SASA/SAS, Institute of Ethnology SAS, Institute of Ethnology and Social Anthropology SAS, Slovakia, latter half of the 20th century

Kľúčové slová: výskum dejín inštitúcie, dobové paradigmy, dejiny myslenia, národopis, etnológia, Národopisný ústav SAVU/SAV, Ústav etnológie SAV, Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Slovensko, 2. polovica 20. storočia

How to cite: T. Zachar Podolinská (2021). Dobové paradigmy v kontexte dejín Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV (1946 – 1989): od generácie zakladateľov po generáciu budovateľov. Slovenský národopis, 69(1), 137–165, DOI: <https://doi.org/10.2478/se-2021-0008>

Cieľom tejto štúdie je priniesť paradigmatický rozbor vývoja disciplíny – na Slovensku v 20. storočí prevažne nazývanej „národopis“ a „etnológia“¹ – na pozadí dejín jej smerovania v rámci jednej z kľúčových inštitúcií² na Slovensku, kde sa takto orientovaný výskum odohráva. Príspevok možno vnímať aj ako implicitné *laudatio* pri príležitosti 75. výročia založenia tejto inštitúcie. Primárnym zámerom však nebolo priniesť iba historický sumár dejín v zmysle výpočtu osobností, výskumov, projektov a publikácií pracovníka.

V tomto smere chce štúdia pokračovať v línii predchádzajúcej publikácie *70 rokov Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied: kontinuity a diskontinuity bádania a jednej inštitúcie* (Kiliánová, Zajonc, 2016).³ Zmeny vedeckých paradigiem v priebehu 20. a 21. storočia ilustruje už samotná história názvu⁴ inštitúcie, ktorá je predmetom tejto štúdie: *Národopisný ústav* – najskôr v rámci Slovenskej akadémie vied a umení (NÚ SAVU, 1946), neskôr Slovenskej akadémie vied (NÚ SAV, 1953), *Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied* (ÚEt SAV, 1994)⁵ a od roku 2018 *Ústav etnológie a sociálnej antropológie* (ÚESA SAV, 2018).⁶

K výskumu dejín inštitúcií možno pristúpiť napr. z perspektívy chápania inštitúcie, ako aktéra s vlastnou agendou a potenciálom ku (seba)konštruovaniu a (seba)konšti-

1 V 1. polovici 20. storočia jednoznačne dominoval názov „národopis“. Po druhej svetovej vojne sa začal presadzovať názov „etnografia“. Termínom „národopis“ sa do začiatku 90. rokov zvykla na Slovensku označovať disciplína zahŕňajúca tzv. „etnografiu“ a „folkloristiku“ (pozri napr. Melicherčík, 1945; Horváthová, 1973a: 168 a i.), resp. špecifickejšie „etnografiu“ a „slovesnú, hudobnú a tanečnú folkloristiku“ (viď napr. Botík, 1987: 6). Od 90. rokov 20. storočia sa namiesto termínu „národopis“ začína ako strešné označenie disciplíny/vedného odboru používať termín „etnológia“ (k tomu viď aj Leščák, 1991), pričom „etnografia“ sa vníma skôr ako kvalitatívny prístup/metóda v rámci etnologického výskumu (napr. Apáthyová-Rusnáková, 1981; Zajonc, 2006: 21 a i.) a folkloristika ako subdisciplína etnológie (napr. Kiliánová, 2002: 277).

2 Termín „inštitúcia“ sa v štúdiu používa pre „organizačné telo“ ústavu, ktorý v priebehu 20. a 21. storočia niesol rôzne inštitucionálne názvy: NÚ SAVU/SAV, ÚEt SAV, ÚESA SAV.

3 Pri príležitosti 70. výročia založenia ústavu (2016) vyšlo v roku 2017 tiež samostatné číslo *Slovenského národopisu* (SN), 65(2) venované výberu kľúčových referátov, ktoré odzneli na medzinárodnej konferencii *Ethnology in the Third Millennium: Topics, Methods, Challenges* (19. – 21. 10. 2016, Kongresové centrum Smolenice). K stručnej sumarizačnej histórii zamerania ústavu v 21. storočí v angličtine pozri (Podolinská, Potančok, 2017). V roku 2006, pri príležitosti 60. výročia založenia Ústavu etnológie SAV vyšlo samostatné laudačné číslo časopisu *Etnologické rozpravy*, XIII(1). Laudálny príspevok k 60. výročiu založenia ÚEt SAV bol v roku 2006 uverejnený aj v SN, 54(2) (Kiliánová, Vrzgulová, 2006). Pri príležitosti 55. výročia založenia ÚEt SAV vyšlo laudačne orientované dvojčíslo SN, 50(3–4), s úvodnou reflexiou etnológie na Slovensku v 90. rokoch a na začiatku 21. storočia (Kiliánová, 2002). Zaujímavými, dobovo-diskurzívnymi podmienenými príspevkami sú aj sumarizačné *laudácia* – k 25. výročiu založenia NÚ SAV v SN, 21(2) (Horváthová, 1973a) a k 10. výročiu etablovania odboru národopisu na Slovensku uverejnené v SN, 3(4) (Podolák, 1955a).

4 V 21. storočí na Slovensku, najmä v druhej dekáde, je badateľná inklúzia termínov „sociálna“ a „kultúrna antropológia“, ktorá sa prejavuje aj v zmenených názvoch pôvodne „národopisných“ či „etnologických“ pracovísk. Viď napr. *Katedra etnológie a muzeológie* FiF UK v Bratislave (od roku 2014), ktorá začala pôsobiť ako *Národopisný seminár* (1921 – 1943; 1947), sa v 70. až 90. rokoch etablovala sa ako *Katedra etnografie a folkloristiky* (1969 – 1993). V roku 1993 bola katedra premenovaná na *Katedru etnológie* a v roku 2003 na *Katedru etnológie a kultúrnej antropológie* (čerpané z: <https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/katedra-etnologie-a-muzeologie/>; navštívené 20. 11. 2020).

5 ÚEt SAV, *Zriaďovacia listina č. 142/0214/94* zo dňa 6. 4. 1994 a *Doplnok 430/0214/94* z 22. 7. 1994 a tiež *Zriaďovacia listina Ústavu etnológie a sociálnej antropológie Slovenskej akadémie vied č. 740/0214/2003* zo dňa 9. 10. 2003.

6 *Dodatok č. 1. k Zriaďovacej listine Ústavu etnológie a sociálnej antropológie Slovenskej akadémie vied č. 740/0214/2003* zo dňa 9. 10. 2003 vydaný 21. 3. 2018 s účinnosťou od 1. 7. 2018.

tuovaniu smerom navonok prostredníctvom rozličných sociálnych „seba-prezentácií“ (Barker, 2001). Alebo si môžeme všímať procesy vnútorného konštituovania, úspešnosť medzigeneračnej transmisie a spôsoby konštruovania inštitucionálneho autokratív. Rovnako je zaujímavé si všímať ako dochádza k takémuto konštituovaniu. Potom aj inštitúciu možno skúmať na základe „praktických kategórií, kultúrnych idiomov, kognitívnych schém, (...) organizačných rutín a zdrojov, diskurzívnych rámcov, (...) politických projektov a podmienených i náhodných udalostí...“ (Brubaker, 2002, 2003).⁷ Aplikujúc teóriu *sociálneho poľa*, možno inštitúciu vnímať v procesualnej perspektíve ako sociálny, kultúrny a politický projekt (Bourdieu, 1994), existujúci v širšie nastavených siločiarach celkového mocenského poľa (Foucault, 2004), ktorá sa musí prispôbovať systémovým organizačným pravidlám⁸ a operatívne reagovať na zmeny v nastaveniach algoritmu úspechu a spoločenskej prestíže, a najmä na zmeny v štruktúre a distribúcii finančných zdrojov. Alebo sa môžeme sústrediť na skúmanie „nepísaných pravidiel hry“, na mieru solidarity, integrity a kohézie, intenzitu a kvalitu medziľudských vzťahov na kolektívnej úrovni, vrátane individuálnych aktivít a vkladov konkrétnych osobností, ktoré určujú pravidlá na mikroúrovni a tým spolunastavujú klímu v rámci konkrétnych kolektívov (inštitúcia ako *communitas*) (napr. Turner, 1974; Rabinow, 1996; Esposito, 2010; Turner, 2012).

V našom prípade je mimoriadne zaujímavé, ako za relatívne krátky čas svojej existencie skúmaná inštitúcia flexibilne reagovala na zmeny politických režimov a diskurzívnych paradigiem, ktoré tieto systémové zmeny prinášali. Zmeny vonkajších nastavení ju nútili k interakciám aj intervenciám, čo sa prejavilo v rôznych obdobiach rôzne intenzívnou mierou reorganizácie vnútorného ekosystému.⁹ Na druhej strane zároveň možno pozorovať veľkú mieru *rezilientnosti*, ktorá v inštitúcii umožnila zachovať vnútornú konzistenciu procesov. V prípade našej inštitúcie tak možno hovoriť skôr o „mikrohistorických temporalitách“ (Tomich, 2011) (meraných približne obdobím jednotlivých dekád), na pozadí všeobecnejších *longue durée* procesov (t.j. dlhotrvajúcich a globálnych historických zmien) (Labrousse, [1933]1984; Braudel, 2009; Tomich, 2011), na ktorom sa významnou mierou podieľali pracovné kolektívy v zmysle *communitas*, konkrétne osobnosti v líderských pozíciách, ako aj vonkajší ekosystém.

Cieľom tejto štúdie je výberovo načrtnúť,¹⁰ ako sa menili vedecké a organizačné paradigmy súčasného *Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV* na pozadí jeho vedeckých koncepcií, orientácie výskumu, hlavných výstupov, stratégií na zabezpečenie finančných zdrojov a „úspechu“ pracoviska za obdobie jeho existencie v rôznych politických, ekonomických, právnych i diskurzívnych ekosystémoch v druhej polovici

7 R. Brubaker primárne hovorí o „národe“ a „etnicite“, ktorý nabáda skúmať v deesencializovanej perspektíve v rámci tzv. *non-groupist approach*, pričom kriticky reflektuje termín „skupiny“ v zmysle skupiny nositeľov daných či získaných vlastností, resp. akejsi esenciálne poňatej „skupinovosti“ (Brubaker, 2002, 2003). V širšej perspektíve možno rovnaký prístup operacionalizovať aj na výskum vedeckých inštitúcií. K výskumu inštitúcií pozri tiež Rabinow, 1996.

8 V tomto zmysle veľmi podnetným príspevkom k skúmaniu *ÚEt SAV* v mocenskom poli vtedajšieho komunistického režimu je štúdia G. Kiliánovej z roku 2019 uverejnená v *SN*, 67(4) (Kiliánová, 2019).

9 Rozumej v širšom sociálnom rozmere a kontexte ako viacúrovňovo a komplexne definované „životné prostredie“.

10 Tu ponúknutá analýza má prezentačný, nie reprezentatívny charakter. Systémový prístup by si vyžiadal oveľa väčší publikačný priestor i podstatne dlhší a sústredený výskum.

20. storočia.¹¹ Okrem zmien vonkajšieho ekosystému si štúdia všíma aj život a *modus operandi* dvoch významných generácií, pre ktoré, v rovine metaforického diskurzu, používa označenie *generácia zakladateľov* (50. a 60. roky 20. storočia) a *generácia budovateľov* (jadrovo 70. a 80. roky 20. storočia).

GENERÁCIA ZAKLADATEĽOV (50. A 60. ROKY 20. STOROČIA): MEDZI FUNKČNÝM ŠTRUKTURALIZMOM A HISTORICKÝM MATERIALIZMOM

Dejiny pracoviska sa datujú do začiatku roku 1946,¹² keď začal pod názvom *Národopisný ústav* fungovať v rámci vtedajšej Slovenskej akadémie vied a umení (akronym NÚ SAVU),¹³ (napr. Horváthová, 1973a: 170). V tomto smere bolo kľúčové, že sa v roku 1947 obnovila výučba národopisu (tzv. *Národopisný seminár*) na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave,¹⁴ a že v roku 1953 bol založený odborový časopis *Slovenský národopis* (napr. Slavkovský, 2006: 18).

Na jeho diskurzívnom smerovaní sa v 50. rokoch 20. storočia významnou mierou podieľal A. Melicherčík, jeden z hlavných predstaviteľov *zakladateľskej generácie* národopisu na Slovensku a kľúčová postava v dejinách inštitúcie.¹⁵ A. Melicherčík v r. 1945 ukotvil teoretické zdroje národopisu v tzv. *funkčno-štrukturalnej metóde* (Melicherčík, 1945) s odkazom na svojho učiteľa Piotra G. Bogatyryjova (Bogatyrev, 1935). Mladý Melicherčík, s dôrazom na metódu terénneho výskumu, videl úlohu národopisu v zachytení foriem a funkcií *súčasných folklórnych faktov*, pričom tieto nechápal ako striktné viazané na dedinské obyvateľstvo (Melicherčík, 1945: 99 a n.). Tzv. *folklórnosť* Melicherčík považoval za „esenciálnu vlastnosť *národopisných javov*“, ktorá mala podľa neho osobitné „sociálne bytie“ (Melicherčík, 1945: 99 a n.). Úlohou výskumníka bolo v teréne zachytiť skúmané javy v *synchrónnej perspektíve* z uhla pohľadu skúmaného spoločenstva. V tomto smere sa Melicherčík pokúsil v slovenskom prostredí, v konštituujúcej sa etape disciplíny, operacionalizovať konceptuálnu inováciu. Národopis definoval ako *spoločenskovednú disciplínu*, ktorá mala kvalitatívnu metódou skúmať *súčasnú procesy v spoločnosti*, pričom sa *nemala* obmedziť na výskum „tradičnej ľudovej kultúry“ v rurálnom prostredí.¹⁶ Týmto sa pokúsil vymaniť národopis z prevládajúcej

11 Vzhľadom na daný rozsah príspevku, druhá časť analýzy, venovaná činnosti a zameraniu dvoch nasledujúcich generácií, nazývaných metaforicky *transformačná generácia* (jadrovo 90. roky 20. stor. a 1. dekáda 21. stor.) a *generácia inovátorov* (2. dekáda 21. stor.) bude publikovaná v osobitnom príspevku.

12 NÚ SAVU bol založený na základe uznesenia prijatého na konferencii vedeckých ústavov SAVU, dňa 20. 12. 1945 (Zajonc, 2016: 23; pozri aj Kubová, 2006: 83–84). Oficiálne však začal fungovať od 1. 3. 1946. Prvým povereným riaditeľom NÚ SAV bol R. Žatko (Zajonc, 2016: 24).

13 S. Kovačevičová uvádza, že NÚ sa vytvoril vďaka rozhladenosti a podpore povojnového generálneho tajomníka SAVU, M. Bakoša (Kovačevičová, 1994: 75).

14 *Národopisný seminár* bol založený na FiF UK v roku 1921 (napr. Horváthová, 1973a: 170).

15 A. Melicherčík bol do roku 1948 zastupujúcim predsedom a od roku 1950 riadnym predsedom NÚ SAVU. V rokoch 1951 – 1952 bol poverený vedením *Národopisnej sekcie* pri HÚ SAVU (Kiliánová, Zajonc, 2016: 163).

16 „Obdivoval som vždy, s akou erudíciou a nápaditosťou vstúpil A. Melicherčík do vedy. Aj keď pripúšťam, že to bolo priaznivé obdobie pre mladú slovenskú inteligenciu. Aj tak, napísať v mladom veku takú prácu zásadného významu, akou bola *Teória národopisu*, na to nestačila len odvaha. Najmä v druhej časti tejto práce formuluje také názory, ako sa rozvíjali v európskej vede často až s odstupom dvoch-

„vlastivednej“ a „historickej“ konceptualizácie, ktorá národopis orientovala na štúdium (tradičnej) ľudovej kultúry dedinských spoločností. Preferencia historicko-genetického princípu (hľadanie prežitkov a používanie diachrónej perspektívy), spolu s etnocentrickým princípom radili národopis medzi „vlastivedné“ a „pomocné historické vedy“ (Bednárík, 1942).¹⁷ Okrem základného výskumu tak národopis mal plniť aj politické účely a zohrávať významnú úlohu pri legitimizácii existencie a svojbytnosti slovenského národa (Kiliánová, Popelková, 2010: 413).¹⁸

Z organizačného hľadiska a širšieho diskurzívneho rámca je založenie inštitúcie potrebné vnímať v kontexte nového zákona o SAVU, prijatého v roku 1946, podľa ktorého sa akadémia mala budovať ako „autonómna, apolitická a slobodná inštitúcia, vykonávajúca vedeckú a umeleckú činnosť na európskej úrovni“ (Zajonc, 2016: 23). Po zmene režimu v roku 1948 však bolo napĺňanie „autonómie“, „apolitickosti“ a „slobody“ akadémie v ostrom rozpore s realitou (Hudek, 2014a: 70–73).

Po 1948 sa začala *monopolizácia* a *centralizácia* moci, čo sa prejavilo aj prostredníctvom sformovania jednotného politického programu a príslušne zafarbeného ideologického makrodiskurzu. Z tohto uhla pohľadu boli najviac zasiahnuté spoločenské, „vlastivedné“ a historické vedy, nakoľko v rámci oficiálnej štátnej ideológie sa začal presadzovať marxizmus-leninizmus ako jediné správne teoreticko-metodologické východisko. Prejavom *sovietizácie* bolo tiež zavádzanie „kolektivismu“ a „centrálneho plánovania“ (Zajonc, 2016: 25). V tomto smere sa mal aj ekosystém SAVU čo najviac priblížiť vzorovému, sovietskemu.

Začiatkom roku 1949 sa začali objavovať názory, že národopisný výskum sa má preniesť na regionálne národopisné ústavy. Ústavu hrozilo jeho premiestnenie do Martina, kde mal fungovať v rámci Matice slovenskej, resp. sa uvažovalo o vyňatí pracoviska mimo akademickú pôdu a zriadení tzv. „Slovenského etnografického ústavu“ ako nového vrcholného národopisného pracoviska. *NÚ* však napokon ostal integrálnou súčasťou SAVU (Zajonc, 2016: 25–26).

Napriek istému inštitucionálnemu zneisteniu, v rokoch 1949 až 1951 dochádza v *NÚ SAVU* k nárastu ľudských zdrojov (Horváthová 1973a; Zajonc, 2016: 26–27). Z organizačného hľadiska je zaujímavé, že v SAVU na čele vedeckých ústavov stáli dvaja vedúci pracovníci; jeden vo funkcii „predsedu“ mal zabezpečovať vedecko-výskumnú oblasť (v *NÚ SAVU* to bol od roku 1948, resp. 1950 A. Melicherčík)¹⁹ a druhý vo funkcii „administratívneho riaditeľa“ zastrešoval vedecko-organizačnú činnosť (od roku 1946 R. Žatko, od roku 1949 J. Mjartan) (Kiliánová, Popelková, 2010: 415). V roku 1950 došlo dočasne k ďalšiemu personálnemu rastu inštitúcie, keď bola založená pobočka ústavu v Košiciach s dvomi zamestnancami (napr. Horváthová, 1973a: 170; Zajonc, 2016: 37–39).

---

troch desaťročí. Škoda, že si odkaz málo rozvinutej funkčno-štruktúrálnej školy dostatočne neceníme“ (M. Leščák v: Leščák, Kovačevičová, Michálek, 1997: 83).

17 V 40. až 50. rokoch 20. storočia sa v národopisnom výskume na Slovensku formovali aj ďalšie „školy“: „pozitivistická národopisná škola, prezentovaná K. Chotkom, kultúrno-historická škola B. Schiera a maďarská národopisná škola“ (ktorá ovplyvnila aj R. Bednárika) (Zajonc, 2016: 40).

18 Melicherčík svojou konceptualizáciou národopisu v slovenskom prostredí ďaleko predbehol dobu; v ústave sa funkčno-štruktúrnou metódou, resp. jej interpretáciou prostredníctvom A. Melicherčíka, inšpirovali najmä S. Kovačevičová a M. Leščák.

19 Proces „ujímania sa funkcie predsedu“ A. Melicherčíkom podrobne mapuje Poznámka 9 v: Kiliánová, Popelková, 2010: 424a).

Paralelne s budovaním pracoviska a formovaním disciplíny sa však v makroprostre-
dí na celoštátnej úrovni definitívne presadila ideologická línia marxizmu-leninizmu,
na ktorú museli nevyhnutne reagovať aj predstavitelia kľúčových národopisných inšti-
túcií. V polovici roku 1949 bola na IX. zjazde KSČ vytýčená tzv. generálna línia budo-
vania socializmu, ktorá prioritizovala úlohu výchovy marxisticko-leninsky sformovanej
inteligencie (Hudek, 2014a: 81–82).

Pre smerovanie národopisu v *NÚ SAVU* v tom období bola významným medzníkom
I. celoštátna konferencia československých národopiscov v Prahe (1949), ktorá postulo-
vala národopis ako „vedu o ľuďe, ktorá slúži potrebám ľudu“ (Podolák, 1955a: 429–430),
a zároveň prijala záväzok rozvíjania marxisticko-leninskej metodológie (Slavkovský,
2006: 18). V tom čase SAVU prijala opatrenia na zabezpečenie ideologicky lojálnej ge-
nerácie vedcov v podobe „programu výchovy, resp. prevýchovy na zvýšenie počtu so-
cialistických vedeckých pracovníkov“ (Zajonc, 2016: 25). Podľa rezolúcie SAVU bol
prvoradou úlohou boj proti *buržoáznemu nacionalizmu*, ktorý „nesprávne uprednost-
ňoval slovenské národné záujmy nad triedne záujmy proletariátu“ (Hudek, 2014a: 82).

V rámci uvedeného programu musel marxistickú politickú angažovanosť deklarovať
aj *NÚ SAVU*. V tomto duchu bol prepracovaný *Plán úloh a práce ústavu na III. štvrtrok
1950* (Zajonc, 2016: 27). Zároveň sa sformoval pracovný program *NÚ*, ktorý za základ-
nú úlohu považoval „boj s buržoáznym nacionalizmom a reakčnými ideológiami“,
konkrétne s „migračnou teóriou“, „otázkou vplyvológie“, s „funkčným štrukturaliz-
mom“ a s „idealistickým evolucionizmom“ (Zajonc, 2016: 28).²⁰ A. Melicherčík²¹ v tom
čase napísal kľúčové práce, ktoré definovali úlohy etnografie pri budovaní socializmu
(Melicherčík 1950a), pričom jednoznačne vytýčil prosovietsku orientáciu, v zmysle vý-
skumných tém i použitej metodológie (Melicherčík, 1950b, c).²²

Z poverenia Správy SAVU už Plány práce organizácií na rok 1951 museli povinne
obsahovať ideologickú časť (Zajonc, 2016: 28). Plán *NÚ* na rok 1951 vypracovali A. Me-
licherčík a J. Mjartan (Kiliánová, Popelková 2010: 417). A. Melicherčík, ako predseda
Základnej organizácie Komunistickej strany Slovenska pri *NÚ SAVU* bol z rozhodnutia
Správneho Sboru SAVU, poverený viesť sebakritiku asistentov *NÚ* (Klačka, 1994: 44).

20 J. Podolák spomína sériu diskusných seminárov na pôde ústavu, na ktorých pracovníci diskutovali
o prejavoch „buržoáznej ideológie“ (Podolák, 1955a: 430).

21 „Zmeny Melicherčíkovho vzťahu k ľuďom a spolupracovníkom sa začali postupne prejavovať po
r. 1948. Súviseli s jeho straníckou príslušnosťou a úlohami, ktoré od neho táto príslušnosť vyžadovala.
V tomto čase začalo štiepenie jeho osobnosti. Na jednej strane sa ťažko lúčil so svojimi avantgardnými
vedeckými názormi. Na druhej strane chcel celou svojou dušou a vierou plniť to, čo od neho príslušnosť
ku KSČ vyžadovala. Tejto určitej rozpoltenosti sa nezbažil až do smrti“ (S. Kovačevičová v: Leščák, Ko-
vačevičová, Michálek, 1997: 84). K tomu viď aj Melicherčíkove práce z 50. rokov 20. storočia, vyzývajú-
ce na sovietyzáciu slovenského národopisu (Melicherčík, 1952a). Jeho neskoršie zameranie na výskum
folklóru so zbojníckou/jánošíkovskou tematikou (Melicherčík 1952b), resp. zber tzv. „partizánskeho
folklóru“ (J. Michálek v: Leščák, Kovačevičová, Michálek, 1997: 81–82) napĺňalo marxistickú požiadav-
ku potreby skúmania fenoménu spoločenských foriem „triedneho boja“ vo vývinovej perspektíve. K to-
mu pozri aj Hlôšková, 2018.

22 Po komunistickej prevrate v 1948 sa v československom národopise začala presadzovať tzv. „sovietska
národopisná škola“ (Tolstov, 1951; Tokarev, 1951), ktorá robila nielen odvolávky na diela marxistických
filozofov K. Marxa a F. Engelsa, ale aj politických lídrov V. I. Lenina a J. V. Stalina. Využívala sa na to naj-
mä vtedajšia publikačná platforma *NÚ - Národopisný zborník SAVU*, ktorého „9. zväzok v úvode uverej-
nil preklad príspevku *Stalinovo učenie o národe a národnej kultúre a jeho význam pre etnografiu*“, pri-
čom dielam sovietskej národopisnej školy sa venovali aj 10. a 11. ročník (Zajonc, 2016: 52).

V roku 1951, po niekoľkomesačných kádrových previerkach, bolo v SAVU prepustených 14 vedeckých pracovníkov, medzi nimi aj 2 pracovníčky NÚ (M. Kosová a S. Kovačevičová) (Zajonc, 2016: 29). A. Melicherčík bol v roku 1952 zbavený členstva v komunistickej strane aj funkcie predsedu NÚ SAVU (Kiliánová, Popelková, 2010: 417).²³ V tomto období boli tiež zrušené funkcie predsedu a riaditeľa. Do funkcie tzv. „vedúceho“ bol vymenovaný J. Mjartan (Kiliánová, Popelková, 2010: 418).

V roku 1951, napriek intenzívnemu deklarovaní úplného stotožnenia sa s vytýčenými metodologickými a ideologickými paradigmami vtedajšieho režimu a kritickéj reflexii „buržoázných ideológií“, bol NÚ označený za „buržoázno-nacionalistické pracovisko“ a ako jedinému z ústavov SAVU mu bola zrušená samostatnosť.²⁴ Zároveň došlo k drastickej redukcii pracovníkov (z 10 na 5). Torzo pôvodného ústavu sa pod názvom *Národopisná sekcia (NS)* stalo súčasťou Historického ústavu SAVU, pričom košická pobočka zanikla úplne²⁵ (Horváthová, 1973a: 170). J. Podolák v roku 1955 akt „zrušenia“ NÚ jednoznačne pripísal na vrub „likvidátorského vedenia SAVU“ (Podolák, 1955a: 431). S odstupom dvoch dekád E. Horváthová tiež konštatovala, že išlo o nepochopenie a „necitlivý zásah“ zo strany „vtedajších zodpovedných pracovníkov SAVU, ktorí (...) výskum etnickej špecifiky považovali za prejav buržoázneho nacionalizmu“ (Horváthová, 1973a: 170–171). Ako konštatujú viacerí pamätníci (Horváthová, 1973a; Ján Mjartan v: Slavkovský /zost./, 2006: 222) NS si v rámci HÚ SAVU ponechala značnú samostatnosť, ako v príprave a plnení úloh, tak pri tvorbe návrhov rozpočtu (Zajonc, 2016: 31). V tom čase došlo dokonca k rastu ľudských zdrojov na 7 zamestnancov (Zajonc, 2016: 31).

Vplyvy marxistickej paradigmy národopisu v rámci NS HÚ SAVU (1951–1953) možno sledovať jednak prostredníctvom plánov práce na jednotlivé roky, a jednak prostredníctvom zamerania konkrétnych pracovných komisií. Tak v roku 1952 NS napríklad vytvorila špeciálnu „Komisiu pre výskum kultúry družstevnej dediny a života a kultúry robotníckej triedy“ (Zajonc, 2016: 35). V tom období tiež možno badať silnejúcu orientáciu na výskum folklóru, ktorému začal režim pripisovať dôležitú úlohu pri presadzovaní svojich ideologických cieľov (Zajonc, 2016: 36).

Organizačnú samostatnosť pracovisko získalo koncom roka 1952, pri vzniku SAV, keď bolo vyňaté z HÚ a stalo sa svojbytnou súčasťou Sekcie Spoločenských vied SAV (Zajonc, 2016: 32; Kiliánová, 2016: 59). *Národopisný kabinet (NK SAV, 1952–1955)* mal však v tom čase iba 5 kmeňových pracovníkov: okrem vedúceho (J. Mjartan), dvoch vedeckých pracovníkov a dve vedecké asistentky (Podolák, 1955a: 434). Pod vedením

23 Od novembra 1952 zastupoval funkciu vedúceho NK J. Mjartan, pretože A. Melicherčík odišiel zo SAVU na FiF UK (Zajonc, 2016: 32). Melicherčíkov odchod z pracoviska komentovala S. Kovačevičová v roku 1997 takto: „Túto etapu jeho života zavŕšilo jeho vyškrtnutie zo strany, spojené s udaním a bezcharakterným postojom viacerých jeho súputníkov“ (S. Kovačevičová v: Leščák, Kovačevičová, Michálek, 1997: 84).

24 V liste č. 3984/1951 zo dňa 21. augusta 1951 adresovanému NÚ SAVU predseda Správy SAVU Lev Hanzel uvádza, že strata „organizačnej samostatnosti“ ústavu je dôsledkom „organizačných a personálnych zmien v SAVU“. Správa SAVU zároveň v liste oznámila vedeniu NÚ, že uvoľňuje z funkcie predsedu NÚ SAVU A. Melicherčíka a z funkcie riaditeľa NÚ SAVU J. Mjartana (reprodukcii originálu listu viď Zajonc, 2016: 30). V dochovanom koncepte listu je však naformulované širšie vysvetlenie v podobe obavy „že v blízkej budúcnosti niet výhľadov na získanie ďalších ved. pracovníkov, schopných vedecky pracovať v duchu marx-leninizmu“ (Zajonc, 2016: 29–30).

25 Tu je však dôležité poznamenať, že prvotný podnet na zrušenie pobočky v Košiciach vyšiel z NÚ (dôvody viď Zajonc, 2016: 38–39).

J. Mjartana sa v nasledujúcich troch rokoch ústav rozrástol o 13 pracovníkov (4 vedeckých, 8 odborných a 1 administratívnu silu) pričom sa začal štrukturovať na „oddelenia“ (Podolák, 1955a: 434).²⁶

Úlohou tzv. Vedecko-dokumentačného oddelenia bolo spracovávať bibliografie; jeho súčasťou bol aj Archív (textov, kresieb a fotografií) a Knižnica (Podolák, 1955a: 434).²⁷

Vzhľadom na personálny nárast i dosiahnuté výsledky bolo pracovisko v roku 1955 z organizačnej formy „kabinetu“ preklasifikované na „ústav“, pričom došlo k zmene názvu na *Národopisný ústav SAV (NÚ SAV, 1955 – 1993)*. V čase konsolidácie pracoviska v roku 1955 mal už ústav okrem rozsiahlych archívnych zbierok aj položené základy knižného fondu (Knižnica NÚ SAV obsahovala viac ako 1000 zväzkov publikácií), pričom sa intenzívne pracovalo na bibliografii slovenskej národopisnej literatúry za roky 1901–1953 (Kubová, 2006: 83). V rokoch 1954 – 1959 sa bibliografii venoval R. Žatko. V období 1957 – 1986 bola knižnica pod systematickou správou knihovníčky M. Kubovej. Okrem toho zostavovala ročné bibliografie, ktoré boli uverejňované v poslednom čísle každého ročníka *Slovenského národopisu (SN)*. Prvá národopisná bibliografia za roky 1954 a 1955 vyšla v 5. ročníku *SN* v roku 1957. Od roku 1960 začala národopisná bibliografia, zostavená M. Kubovou, vychádzať knižne a do roku 1990 vyšlo spolu 5 zväzkov (Kubová, 2006: 83).²⁸

Narastanie centralizácie v ekosystéme vedy na Slovensku sa prejavilo okrem iného aj novelou zákona o ČSAV (1957) a o SAV (1958), ktoré zvýšilo podriadenie SAV voči ČSAV (Klačka, 2014: 124–126). Potlačenie maďarskej „kontrarevolúcie“ v r. 1956 vyvolalo na Slovensku ďalšiu vlnu politických previerok s cieľom odhaliť „zdroje oportunistu, revizionizmu, reformizmu a liberalizmu“. V prvej polovici roka 1958 sa v SAV konali „previerky triednej a politickej spoľahlivosti“, po ktorých muselo zo SAV odísť viac ako 100 vedcov (Hudek, 2014b: 117–118). V NÚ SAV previerkou prešli všetci zamestnanci a tento krát z ústavu nikto nemusel odísť (podmienečne prešla E. Plicková) (Kiliánová, 2016: 61). V roku 1958 došlo k zmene vo vedení, keď funkciu riaditeľky na niekoľko dekád prevzala B. Filová (rod. Barabášová). Pod jej vedením došlo k významnému nárastu ľudských zdrojov pracoviska, ktoré sa v priebehu 60. rokov 20. storočia rozrástlo o 11 vedeckých pracovníkov (Kiliánová, 2016: 62), čím sa v inštitúcii profilovala solídna báza *generácie budovateľov*.²⁹

Vedecký program v 50. a 60. rokoch 20. storočia

V roku 1946 si NÚ SAVU vytýčil ako hlavné úlohy svojho vedeckého programu: 1) Zostaviť bibliografiu prác o slovenskom národopise, 2) Systematicky zbierať a opisovať všetky „výtvy slovenskej ľudovej kultúry“, 3) Zozbieraný materiál odborne spracúvať

26 Podľa archívnych dokumentov začali oddelenia vznikať už v roku 1950 (Zajonc, 2016: 35).

27 K tomu faktografický upresňujúci komentár J. Zajonca: „Výskumy a tvorba bibliografie patrili k úlohám, ktoré si ústav vytýčil už pri svojom vzniku, aj keď útvary na ich systematickú realizáciu vznikli neskôr. Bibliografická komisia vznikla už roku 1949 (Zajonc, 2016: 32–33). Budovanie dokumentačného útvaru sa začalo v r. 1950 (Popelková, Zajonc, 2008: 445–446)“ (pracovná e-mailová korešpondencia, marec 2021).

28 Anotovaná bibliografia národopisnej literatúry za roky 1951 – 1959 vyšla v roku 1989 v *SN*, 37(4) (Stano, Žatko, 1989).

29 Na porovnanie – keď bola v roku 1989 B. Filová na vlastnú žiadosť uvoľnená z funkcie riaditeľky, NÚ SAV mal v tom čase do 50 zamestnancov (Kiliánová, 2020: 20).

a publikovať, 4) Vytvoriť syntézu slovenskej ľudovej kultúry, 5) Pripraviť materiál pre atlas slovenskej ľudovej kultúry (Zajonc, 2016: 41). Podľa plánu, ktorý sa dohodol na porade pracoviska v júni 1949, sa ústav chcel primárne venovať výskumom „slovenskej ľudovej kultúry“, ktoré sa mali zúročiť pri príprave syntézy Atlasu slovenského národopisu (Kiliánová, Popelková, 2010: 415).

V 50. rokoch sa v NÚ vykryštalizovala línia chápania národopisu ako *historickej disciplíny* s primárnym zameraním na skúmanie „ľudovej kultúry“. A. Melicherčík v tom čase zadefinoval národopis ako historickú disciplínu, ktorá má pri štúdiu ľudskej spoločnosti programovo uplatňovať *dialektický historický materializmus* a sústrediť sa na dejiny osídlenia územia, etnogenézu, otázku národa a národnosti a skúmanie prvkov demokratickej a *socialistickej kultúry* (Melicherčík, 1950a: 33–35). Rezolúcia prijatá českými a slovenskými etnografmi, ktorú aj pod vplyvom záverov etnografickej konferencie v Moskve (1951, Zajonc 2016: 46) sformulovali účastníci II. celoštátnej konferencie československých národopiscov v Prahe (1952) proklamovala orientáciu na terénne výskumy súčasnej kultúry v dedinskom aj mestskom prostredí, pričom úlohou národopisu bolo skúmanie „prežitkov minulosti“, sledovanie „historického prerodu ľudovej kultúry“ a „vytváranie novej socialistickej kultúry“ (Podolák, 1955a: 431–432; Kiliánová, Popelková, 2010: 418). V zmysle želaného efektu metodologickej a ideologickej *sovietizácie* slovenského národopisu v *Národopisnom zborníku SAVU* v rokoch 1950 – 1952 vyšlo viacero prekladov prác sovietskych etnografov.

Podľa J. Podoláka si NÚ SAV v rokoch 1953 – 1955 vytýčil dve hlavné výskumné úlohy: 1) štúdium kultúry a spôsobu života na družstevnej dedine (vedúci úlohy J. Podolák) a 2) štúdium spôsobu života a kultúry robotníckej triedy (vedúca úlohy B. Barabášová-Filová). Okrem hlavných úloh výskumníci mali pokračovať aj vo výskume ľudového odevu (S. Kovačevičová) a výskume „kultúry a spôsobu života Cigánov“ (E. Čajánková). V ústave sa mal tiež začať výskum banického folklóru a rozvinúť výskumy maďarského a ukrajinského etnika (Podolák, 1955a: 436–440).³⁰

V súlade s pracovnými úlohami NÚ SAV vytýčenými na 50. roky možno spomenúť výskumy „družstevnej dediny“, ktoré sa napokon sústredene realizovali v regióne Horehronia (Mjartan, 1953; Podolák, 1955a: 436–437; 1955b: 268–277). Napriek deklarovanej snahe, primárne dokumentovať sociálne zmeny v bývaní, obradovosti a organizácii života rodiny, empirické dáta z výskumov boli napokon s veľkým časovým odstupom sumarizované do podoby trojdielnej monografie s názvom *Horehronie I–III* (zv. I. viď Podolák /Ed./, 1969; zv. II. viď Mjartan /Ed./, 1974; zv. III. viď Gašparíková /Ed./, 1988), ktorá predstavuje syntézu o tradičnom spôsobe života a kultúry v konkrétnom regióne. Projekt skúmania „socialistickej dediny“, sa tak napokon skončil „klasicou“ národopisnou deskripciou javov tradičnej kultúry v dedinskom prostredí.³¹

Čiastkové implementácie druhej hlavnej úlohy, t.j. výskumu „socialistickej kultúry“ možno sledovať vo folkloristike, kde tému „nového folklóru“ spojeného s výstavbou socializmu v rámci ústavu kontinuovala B. Barabášová (vyd. Filová) (Barabášová, 1952);

30 Výskum etnických menšín – Rómov, Maďarov a Ukrajincov – bol podľa G. Kiliánovej treťou výskumnou úlohou ústavu (Kiliánová, 2016: 72).

31 Výskum Horehronia komentuje D. Luther v roku 2021 takto: „Projekt Horehronie mal byť ukážkou prerodu roľníckej dediny na socialistickú. Naši tam skúmali a nič také tam nenašli. Aby preukázali výsledok výskumov a finančného čerpania, tak projekt presmerovali k trom klasickým monografiám“ (pracovná e-mailová komunikácia, január 2021).

tzv. novú tvorbu v rámci piesní (napr. *častušky*, družstevné piesne a iné) reflektovala S. Burlasová (1964). Výstižne identifikovala problematické body výskumu nových foriem folklóru, ktoré videla jednak v nedostatočnej „teoretickej pripravenosti“ a jednak v chýbajúcom „potrebnom časovom odstupe“ (Burlasová, 1964: 8). Skúmané „socialistické novotvary“ sa výskumníkom ťažko uchopovali klasickými výskumnými metódami, nehovoriac o žánrovej typológii, postavenej na „tradičnom folklóre“. Aj mapovanie „robotníckej kultúry“ v *NÚ SAV* sa skončilo napokon ako výskum banícko(roľníckej) dediny (*Žakarovce*; Mjartan /Ed./, 1956).

V 50. rokoch 20. storočia sa z iniciatívy A. Melicherčíka začal výskum *jánošíkovej tradície* (Melicherčík, 1952b) v intenciách skúmania „odbojového folklóru“. Už v tom období sa začína pozornosť venovať dejinám disciplíny a etnických skupín. V rámci pracovnej úlohy mala E. Čajánková (vyd. Horváthová) priniesť „historicko-etnografický obraz o živote etnickej skupiny Cigánov“, ktorý mal prispieť k „odhaleniu príčin nízkej životnej úrovne tejto etnickej skupiny“ (Podolák, 1955a: 439). Výskumy u Olachov v Rožkovanoch vyšli v oboch dvojčísloch 2. ročníka *SN* (Čajánková, 1954 a,b). Výskumná úloha mala politicko-aplikačný charakter; skúmaním „etickej diaspory“, ktorej niektoré skupiny boli vnímané ako „krajne asociálne“, mala prispieť k „vyriešeniu cigánskej otázky“ (Mjartan v: Slavkovský /zost./, 2006: 236). Romistické výskumy z 50. rokov boli v 60. rokoch syntetizované do podnes klasickej monografie o Rómoch na Slovensku (Horváthová, 1964).

Orientácia na výskum „tradičnej kultúry“ slovenských menšín v zahraničí, najmä v strednej a južnej Európe sa v *NÚ SAV* výraznejšie uplatnila až v druhej polovici 50. rokov 20. storočia (Benža, 2006: 48), keď ústav uzavrel bilaterálnu dohodu so svojim pendantom v Maďarskej akadémii vied (v r. 1956; Benža, 2006: 49). V rámci dohody sa ústav koncentroval na výskum „spôsobu života a kultúry“ Slovákov v dolnozemskej obci Tótkomlós a recipročne – maďarskí kolegovia na výskum kultúry Maďarov v Gemeri. Terénne výskumy slovenských menšín v zahraničí sa pretavili aj do viacerých publikačných výstupov (Švecová, 1956; Podolák, 1958 a, b, 1959; Filová, 1959; Žatko, 1959; Burlasová, 1960).

B. Filová už ako riaditeľka *NÚ SAV* (v rokoch 1958–1989) vymedzila objekt bádania etnografického výskumu kategóriou *ľud*, ktorú definovala ako „súhrn sociálnych skupín a tried“ (Filová, 1960: 180–181). Národopis vnímala ako *historickú disciplínu*, ktorá sa mala sústrediť predovšetkým na sledovanie „vývinových zmien ľudovej kultúry“ (1960: 184).

Spolu s otepľovaním spoločenskej klímy v druhej polovici 60. rokov 20. storočia³² bol takto vytýčený vedecký program podrobený kritike; ako zo strany mladšej generácie výskumníkov, ktorá začala volať po inovatívnejších metódach terénneho výskumu (kvantitatívne metódy a dotazníkové prieskumy, Droppová, 1966;³³ Leščák, 1966), tak zo strany teoretického nestora a lídra disciplíny, A. Melicherčíka, ktorý zrelativizoval termín *tradičná kultúra* (Melicherčík, 1966). V tomto smere bol začiatkom pomyselné-

32 „Milan [Leščák] spomínal na šesťdesiate roky 20. storočia v Československu ako na podnetné obdobie, keď sa uvoľnil politický a ideologický tlak v spoločnosti, vytvoril sa liberálnejší priestor na odborné diskusie, na ktorých sa mohol najprv ako študent a neskôr ako mladý vedec zúčastňovať“ (Kiliánová, 2020: 14).

33 L. Droppová upozornila na potrebu reprezentatívnosti a proporcionality vzorky, nevyhnutnosť väčších vzoriek pri výskumoch v mestskom prostredí a užitočnosť využívania variačnej štatistiky pri spracovávaní terénnych dát (Droppová, 1966).

ho „lámania metodologických a diskurzívnych ľadov“ filozoficko-metodologický seminár s názvom „Vplyv industrializácie na ľudovú kultúru“ (marec 1966, Smolenice), kde sa za účasti českých a slovenských etnografov a folkloristov sformoval program národopisného výskumu ako „sledovanie zmien jednotlivých národopisných javov, hodnotenie ich rozsahu a kvality, odhaľovanie procesu zmien“ (Filová, 1966: 506). Príspevkom zo seminára bolo venované samostatné číslo *SN, 14(4)*. A. Pranda v ňom definoval tzv. *výskum súčasnosti*, ako „výskum vplyvu industrializácie a socialistickej kolektivizácie na ľudovú kultúru“ (Pranda, 1966: 511). M. Leščák na príklade svojho vlastného výskumu humoristického rozprávania v troch spišských obciach poukázal na dôležitosť situačného rozprávačského kontextu a reflektoval tiež výhody stacionárneho (Leščák, 1966: 571–57) a opakovaného terénneho výskumu (1966: 577). Koncom 60. rokov (december 1968, Smolenice) na seminári „Perspektívy rozvoja národopisnej vedy“ M. Leščák už otvorene kriticky reflektoval stav slovenského národopisu a upozornil na potrebu jeho rekonštituovania na modernejších princípoch (publikované v: Leščák, 1969). Vo svojom príspevku národopis chápal ako vedu „o kultúrnom vývoji slovenského etnika“, ktorá by sa mala vzdialiť od vlastivedného zamerania a prikloniť sa k skúmaniu „človeka ako tvorca kultúry“ (1969: 370–377; pozri aj Kiliánová, 2020: 15), čím jednoznačne zaradil národopis medzi *spoločenskovedné disciplíny*.

Pamätníci toho obdobia s odstupom času konštatujú dve hlavné tendencie, badateľné aj pri formovaní vedeckého diskurzu a nastavovaní programu bádania na pracovisku: „revolučný romantizmus a vonkajší politický nátlak“ (Slavkovský, 2006: 18).³⁴ Zároveň však konštatujú, že národopis (na rozdiel od mnohých iných spoločenskovedných odborov) preukázal značnú mieru *rezistencie* a dokázal si ubrániť *vedeckú autonómiu* do veľkej miery nezávislú od prevládajúcej komunistickej ideológie (Langer, 2005: 338–440; Slavkovský, 2006: 18). Ako konštatovali G. Kiliánová a K. Popelková (2010: 421): „marxistická etnografia urobila z národopisu na počiatku druhej polovice 20. storočia politicky angažovanú disciplínu, no bez jasného teoretického rámca a jasného používania terminológie“ (Kiliánová, Popelková, 2010: 421). Podľa M. Ferencovej sformovanie metodologicky „určitej formy marxizmu“ možno sledovať až po istej stabilizácii a liberalizácii pomerov na Slovensku v 60. rokoch 20. storočia (Ferencová, 2006: 105). Špecifický a svojím spôsobom i paradoxný fenomén návratu slovenskej deklaratívne marxistickej etnografie v 50. a 60. rokoch 20. storočia do stavu po skončení druhej svetovej vojny možno hodnotiť ako výsledok politického tlaku (Kiliánová, Popelková, 2010: 422). Rovnako ho však možno vnímať aj ako prejav *rezilientnosti*, resp. ako snahu o *kontinuovanie* konzervatívne formulovanej misie národopisu v 40. rokoch 20. storočia (orientácia na „záchranné zbery“ a tradičnú agrárnu ľudovú kultúru ako symbolický rezervoár posledných reliktov zaničajúceho predmoderného sveta). V porovnaní s okolitými krajinami, Slovensko v 50. rokoch 20. storočia nemalo v národopise vybudovaný „empirický grunt“, preto celkom logicky vládol hlad po výskumoch tradičnej (roľníckej) kultúry a celostných syntézach typu atlas a encyklopédia (pozri aj B. Filová v: Bobáková, Tužinská, 2006: 211).³⁵

34 „Bolo to obdobie, kedy sa spoločnosť začala polarizovať na tých, ktorí zakladali socialistický realizmus a vo vede sa snažili o historický a dialektický materializmus i marxizmus a na tých, ktorí potichu ostávali verní umeleckej a vedeckej moderne“ (S. Kovačevičová v: Leščák, Kovačevičová, Michálek, 1997: 84).

35 Vedecká orientácia ústavu v druhej polovici 20. storočia podľa D. Luthera stála na: „... dvoch grun- tovtých líniiach: vývin a súčasnosť (v 50. rokoch napr. robotnícka kultúra, kolektivizácia a úspechy druž-

Pamätníci tiež pozitívne hodnotia skutočnosť, že napriek snahe o centralizáciu a politický dozor nad vedeckým smerovaním pracoviska, ústav po konsolidácii v druhej polovici 50. rokov netrpel nedostatkom finančných prostriedkov. Práve vďaka dobrej organizačnej kondícii a podpore z centrálnych zdrojov dokázal v 60. rokoch prebrať koordináciu jednotlivých úloh slovenského i českého etnografického a folkloristického výskumu (Slavkovský, 2006: 18), realizovať rozsiahle terénne výskumy a významne dobudovať Oddelenie dokumentácie, ktoré systematicky spracúvalo materiály z terénnych výskumov. Kým v 50. rokoch 20. storočia sa výsledky výskumov publikačne zhodnocovali v časopise *Slovenský národopis* a sérii odborných monografií, v 60. rokoch *generácia zakladateľov* v dejinách inštitúcie otvorila „obdobie syntéz“. V tom čase vyšla stať *Slovaki* v sovietskej edícii *Narody mira (Čechi i Slovaki, 1964)* a slovenská časť 3. zväzku diela *Československá vlastivěda, III, Lidová kultúra* (1968), ktorá získala I. medzinárodnú cenu Giuseppe Pitřeho v Taliansku (Kiliánová, 2016: 69).

GENERÁCIA BUDOVATEĽOV (70. A 80. ROKY 20. STOROČIA): PRACOVISKO V ČASE REÁLNEHO SOCIALIZMU A V NORMALIZAČNOM OBDOBÍ

V prvej polovici 60. rokov 20. storočia dala SAV vypracovať analýzu stavu vedeckého bádania v akadémii, ktorá konštatovala zvýhodňovanie aplikačného výskumu pred základným, nedostatočnú kvalifikáciu vedeckých pracovníkov a celkom nevyhovujúcu pracovnú infraštruktúru (až tretina vedeckých pracovníkov musela pracovať z domu) (Hudek, Klačka, 2014: 139). Liberalizačné trendy v ČSSR v druhej polovici 60. rokov sa v SAV prejavili intenzívnou prípravou nového demokratickejšieho zákona o SAV. Avšak na jeseň 1969 bol legislatívny proces z titulu intervencie ÚV KSČ zastavený a v SAV sa začali prejavovať dôsledky tzv. „normalizácie“ (Hudek, 2014c: 153–156).

V apríli 1970 bola prijatá novela Zákona o SAV, ktorá odstránila väčšinu samosprávnych prvkov akadémie (Kiliánová, 2016: 82). V druhej polovici roku 1970 nové vedenie SAV odvolalo v rámci novej vlny previerok z funkcie všetkých 59 riaditeľov pracovísk SAV. Z nich vo funkcii ostalo iba 35. Podobne boli preverení aj vedeckí redaktori časopisov SAV (z 32 ostalo vo funkcii 21) (Kiliánová, 2016: 83). Previerky tiež priniesli nový spôsob pracovno-právnych vzťahov; do konca októbra 1971 všetkým pracovníkom zanikli zmluvy na dobu neurčitú a v SAV sa plošne prešlo na zmluvy na dobu určitú (Kiliánová, 2016: 83–84).

V júni 1970 hrozila ďalšia likvidácia NÚ SAV. Predseda SAV dostal list od ministra výstavby a techniky SSR s návrhom na zrušenie NÚ SAV v dôsledku „reorganizácie vy-

---

stevnej dediny). Záujem o tradičnú kultúru založený na záchranných výskumoch (kde sa búrali obce), alebo kde evidentne zanikala tradičná kultúra a bola tam zachovaná v hmotnej či nehmotnej podobe), a ešte aj na vedeckej kalkulácii splniť zadania štátneho plánu. ... projekt Hont už bol jednoznačne orientovaný na tradičnú kultúru, lebo patril vo výskume dovedy k bielym miestam a mal veľký potenciál poznania tradičnej roľníckej kultúry. Atlas kopíroval európske snahy niečo také aj u nás vytvoriť“ (D. Luther, pracovná e-mailová komunikácia, január 2021). K výskumu Hontu, ktorý v NÚ SAV prebiehal v prvej polovici 70. rokov 20. storočia v rámci „prvej päťročnice“ tzv. *Štátneho plánu základného výskumu (ŠPZV)* pozri SN, 22(2) z roku 1974 (v rámci neho aj príspevok Botík, 1974) a najmä súbornú monografiu *Hont. Tradície ľudovej kultúry* (Botík /zost./, 1988).

sokých škôl³⁶, pričom apeloval na „previerku výskumnej základne“ ústavu. Návrh na zrušenie sa však stretol s búrlivou vlnou odporu v akademickej, univerzitnej i múzejníckej obci a na P SAV sa zosypala celá kôпка podporných a protestných listov z domova i zo zahraničia³⁷ (Kiliánová, 2016: 86–87). Inštitúcia sa tak vyhla likvidácii a v r. 1971 NÚ SAV oslávil dvadsať rokov svojej existencie, ako plne personálne i odborne etablované pracovisko (22 vedeckých a 11 odborných pracovníkov) (Kiliánová, 2016: 87).

V 70. rokoch sa vedecký program NÚ SAV koncentroval okolo dvoch hlavných línií: 1) historický výskum tradičnej kultúry a 2) súčasný stav kultúry a jeho zmeny. Významnú zásluhu na vypracovaní zámerov tzv. *výskumu súčasnosti* mali A. Pranda (napr. 1970) a M. Leščák. V roku 1972 zorganizovali k tejto téme medzinárodnú konferenciu, kde prezentovali ciele výskumu na budúce obdobie (Pranda, Leščák /Eds./, 1977; Kiliánová, 2020: 16).

V laudačnom príspevku E. Horváthovej z roku 1973, keď z pozície vtedajšej zástupkyne riaditeľky NÚ SAV napísala *sumarizujúcu štúdiu do Slovenského národopisu (SN, 21(2); Horváthová, 1973a)* sú už prítomné siločiarly strachu typické pre normalizačné obdobie. V úvode *laudácia* 20. výročie založenia ústavu až ostentatívno-deklaračne spája s 25. jubileom „februárového víťazstva pracujúceho ľudu“, pričom výročie inštitúcie ostáva v tieni toho „väčšieho“ výročia. V prvých poznámkach pod čiarou Horváthová cituje dokument „Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. Zjazdu KSČ“ (Poznámka 1, Horváthová, 1973a: 169) a následne *Vybrané spisy Marxa a Engelsa* (Poznámka 2, Horváthová 1973a: 169). Ostentatívnym deklarováním nespochybniteľnej politickej korektnosti svojej štúdie sa tak autorka nepriamo angažovala aj na zaistení „ochrany“ a legitimacy pre jubilujúci NÚ SAV.

V tom istom roku, v nasledujúcom čísle *Slovenského národopisu (SN, 21(3))* E. Horváthová definuje národopis ako *historickú a spoločenskovednú disciplínu*, pričom za hlavný cieľ etnografie považuje „poznávanie zákonitostí vývoja ľudskej spoločnosti“, primárne historickou metódou (Horváthová, 1973b: 312–314).³⁸ Predmetom národopisného výskumu podľa autorky je skúmať „tú časť tradičnej kultúry, ktorej nositeľom

36 „Dôvodenie zrušenia NÚ SAV ‚reorganizáciou VŠ‘ nie je bližšie rozvinuté, kontextuálne sa vša ‚návrh na zrušenie‘ odohral v rámci ‚previerky výskumnej základne‘ vykonanej na základe uznesenia predsedníctva vlády ČSSR z 22. januára 1970 a uznesenia vlády ČSSR č. 54 z 19 marca 1970. Návrh predložila komisia ČSAV spolu s ministerstvami školstva ČSR a SSR“ (Kiliánová, 2016: 86). Z uvedeného sa tak zdá, že „organizačný dôvod“ bol skôr zástupný, v jadre šlo opäť o obavy vzhľadom na politicko-ideologický profil pracoviska.

37 K tomu dodáva P. Slavkovský: „Napadol mi ešte jeden postreh, ktorý však nemáme ako doložiť. Pri neúspešnom pokuse zrušiť NÚ SAV v 70. rokoch možno zohral veľkú úlohu i fakt, že v ZSSR bol vedecký život tiež organizovaný v Akadémii, ktorá bola i tam považovaná za vrcholnú vedeckú inštitúciu s veľkým politickým i občianskym potenciálom. Dnes je ťažké preveriť, koľko listov a telefonátov so žiadosťou o podporu vtedy zo Slovenska do Moskvy odišlo tamojším kolegom. (...) Niekedy je dobre mať *veľkého brata*. (...) Mali sme tam veľkých priateľov: J. Bromlej, riaditeľ etnografického ústavu a S. Bruk, vedúci odd. kartografie. Ale o tom by vedeli povedať len B. Filová a A. Pranda. Láskaivosť S. Bruka som zažil pri mojom pobyte v Moskve. Títo ľudia nám vtedy mohli veľmi pomôcť. Žiaľ, nemáme to už dnes ako dokázať“ (osobná e-mailová komunikácia, marec 2021).

38 D. Luther v tomto smere doplná cenný komentár, ktorý ozrejmuje širší inštitucionálny kontext fungovania NÚ SAV v rámci SAV keď pripomína, že aj po získaní samostatnosti a vydelení sa z Historického ústavu SAV bol ústav ešte veľmi dlho z odborného hľadiska aj z hľadiska politického zázemia pod „silným vplyvom historikov, takže príklon k historickej metóde bol nevyhnutný“ (D. Luther, pracovná e-mailová komunikácia, január 2021).

sú ľudové vrstvy spoločnosti“ (Horváthová, 1973a: 171). Podľa Horváthovej si NÚ SAV v druhej polovici 20. storočia vytýčil päťbodový odborný vedecko-výskumný program: 1) Vývoj ľudovej kultúry na Slovensku; 2) Vplyv industrializácie na tradičnú kultúru;³⁹ 3) Ľudová kultúra v karpatskej oblasti; 4) Kultúra slovenských enkláv v zahraničí a kultúra neslovenských etnických skupín na našom území; 5) Dejiny, metodológia a teória etnografie a folkloristiky (Horváthová, 1973a: 172). Napriek zintenzívneniu externých tlakov režimu a implicitného očakávania výraznejšie ideologicky podmienenej orientácie výskumu, v programe inštitúcie je badateľný skôr útlm úlohy skúmania „spôsobu života a kultúry robotníckej triedy“ a „socialistických foriem folklóru“. Z hľadiska orientácie výskumu sa objavuje komparatívny rozmer a zameranie na výskumy Slovákov v zahraničí a iných etnických skupín.

V 70. rokoch 20. storočia v NÚ SAV pokračuje vnútorná reflexívna diskusia k predmetu a metódam etnografického bádania. Paradoxne v „najtvrdších normalizačných časoch“ na pôde inštitúcie vznikajú vyslovene „provokatérske“ práce, ktoré sa otvorene priznávajú k inšpiráciám z prostredia „buržoáznej teórie a metodológie“. Napr. teoreticky ladená štúdia M. Leščáka o stave folkloristiky na Slovensku uverejnená v SN, 20(1) je plná odvolávok na anglickú antropologickú školu, francúzsku sociologickú školu, funkcionalizmus, pozitivizmus, semiológiu (R. Barthes) a saussurovskú lingvistickú školu (F. de Saussure) (Leščák, 1972). V tom období, tiež v SN, 21(4) je publikovaná štúdia M. Kosovej (Kosová, 1973), kde uplatňuje metódu semiologickej analýzy na úkon imitatívnej mágie (konkrétne úkon „usmrcovania na diaľku“). V uvedenej práci sa objavujú odvolávky na lingvistickú školu (F. de Saussure) a francúzsky štrukturalizmus (C. Lévi-Strauss). Koncom 70. rokov tiež vznikla štúdia Z. Apáthyovej-Rusnákovej o interpretácii zasadacieho poriadku v kostole ako znakového systému, ktorá napokon vyšla až v roku 1999 (Apáthyová-Rusnáková, 1999).

Bádatelia však tiež začínajú v čoraz väčšej miere reflektovať, že „tradičný predmet“ etnografického bádania sa im pred očami „mení“ (Melicherčík, 1966; Pranda, Leščák /Eds./, 1977, 1978, a i.). M. Leščák v už spomínanom príspevku v SN, 21(4) (Leščák, 1972) kriticky hodnotí folkloristický výskum 50. a 60. rokov 20. storočia a (ako neskrývaný obdivovateľ a žiak A. Melicherčíka), konštatuje potrebu *výskumov súčasnosti* (1972: 190) a využívania tzv. *synchronickej metódy* (1972: 191). M. Leščák tiež v tom období sformuloval tézu o „nezanikani“ javov tradičnej kultúry, ale o jej prirodzenom a dynamickom vývoji v rámci väčších kultúrnych celkov (1972: 193). Línia *výskumov súčasnosti* v NÚ SAV sa premietla aj do *Štátneho plánu základného výskumu (ŠPZV)* na roky 1976 – 1980, v podobe projektu Sebechleby, ktorý mal „mapovať premeny družstevnej dediny“. Vedúci projektu A. Pranda pritom ako hlavný cieľ výskumu definoval „komplexnú analýzu procesu (...) zmien, inovácie, modernizácie a formovania osobitných črt súčasného spôsobu života a kultúry“ (Pranda, 1979: 219). Pri výskume sa tiež snažili uplatniť inovatívne dotazníkové metódy výskumu v rámci komplexného socio-demografického mapovania lokality (štruktúra rodiny, vzdelanie, socio-ekonomický status, zamestnanie) (Pranda, 1979: 221). Napriek reflexívnym prístupom a rozšíreniu teoretických i metodologických obzorov, pracovisko nestratilo aspirácie zakladateľskej generácie na generovanie veľkých a celostných národopisných syntéz. V roku 1969

39 D. Luther k tomu upresňuje, že téma bola súčasťou ŠPZV a na Slovensku mala predovšetkým rozmer orientovaný na súčasnosť (D. Luther, pracovná e-mailová komunikácia, január 2021).

vznikol ambiciózny projekt *Etnografického atlasu Slovenska (EAS)*. Projekt *EAS* vznikol ako prierezový etnografický projekt a na jeho vypracovaní sa podieľalo viacero autorov z rôznych inštitúcií: M. Benža (ako nový pracovník SNM, Martin), S. Kovačevičová (za *NÚ SAV*) a J. Podolák (za FiF UK) (Slavkovský, 2006: 56).⁴⁰

Vznik *EAS* bol významne podmienený externými faktormi, aj vtedajšou európskou orientáciou disciplíny, ktorá v 60. rokoch 20. storočia inklinovala k využívaniu kartografických metód v národopise (Poľsko, Maďarsko, Rakúsko, Švajčiarsko, aj vtedajšia Juhoslávia a ZSSR). Ako kontextuálne komentuje P. Slavkovský: „... ideologickým šťastím bolo, že kartografickú metódu uznávala i sovietska národopisná škola“ (Slavkovský, 2006: 20).

Začiatkom roku 1970 vzniklo Centrum *EAS* pri *NÚ SAV* (neskôr Oddelenie etnokartografie), ktoré, napriek „zlému kádrovému profilu“, viedla znovuprijatá S. Kovačevičová. Jej zástupcom a tajomníkom sa stal P. Slavkovský (Slavkovský, 2006, 20).

V prvej polovici 70. rokov 20. storočia tak inštitúcia svoju väčšinou internú riešiteľskú kapacitu⁴¹ (vrátane zmobilizovania všetkých síl a kontaktov v rámci externých sociálnych sietí v celonárodnej komunite etnológov) investovala do terénnych výskumov pre potreby *EAS*. V tomto smere sa veľmi osvedčila spolupráca so SNM v Martine, najmä v dotazníkovej fáze prípravy *EAS*.⁴² Plošný výskum realizovaný dotazníkovou metódou prebehol v rokoch 1971 – 1975 v 250 obciach, pričom do výskumov bolo zapojených spolu 79 pracovníkov. V súvislosti s prípravou *EAS* sa v *NÚ SAV* v 70. rokoch 20. storočia sústredilo pol milióna katalogizačných lístkov, 20 000 ČB-fotografií, 4000 farebných diapozitívov a 1000 skíc. V rámci prípravných fáz *EAS* vzniklo 2 500 analytických máp, z nich vo finálnej podobe atlasu bolo použitých 535 máp (Slavkovský, 2006: 20–21).

V druhej polovici 80. rokov bol rukopis *EAS* pripravený do tlače. Jeho vydanie však bolo podmienené získaním doplnkových finančných zdrojov, nakoľko rozpočet na kartografické a polygrafické práce narástol na sumu 15 miliónov Kčs. Vydanie sa napokon podarilo vďaka konexiám vedenia *NÚ SAV* a osobnej politickej intervencii viacerých čelných komunistických funkcionárov⁴³ (Slavkovský, 2006: 21). *EAS* napokon vyšiel až v roku 1990 (Slavkovský, 2006: 21; 2012: 56–57; Leščák, 2006: 87).

V 80. rokoch 20. storočia sa okrem finalizácie *EAS*, *NÚ SAV* koncentroval vo väčšej miere na *výskum súčasnosti* a postihovanie premien v synchrónnej perspektíve (Leščák, 1982). Objavili sa aj prvé pokusy o tzv. etnografiu mesta (Salner, 1982).⁴⁴ V druhej

40 Metodický koncept *EAS* bol konzultovaný aj so zahraničnými partnerskými pracoviskami: „... pri *EAS* nám metodicky veľmi pomohli poľskí a maďarskí kolegovia“ (P. Slavkovský, osobná e-mailová komunikácia, marec 2021).

41 Okrem prác na *EAS* aj v 70. rokoch 20. storočia vznikali v *NÚ SAV* veľké syntézy, z nich možno aspoň výberovo spomenúť práce *Die Slowakische Volkskultur* (Horváthová, Urbancová /Eds./, 1972) a najobľahlejšia syntéza pripravená *generáciou zakladateľov – Slovensko – Lud, 2. časť* (Filová /zost./, 1975).

42 P. Slavkovský spomína: „B. Filovej a S. Kovačevičovej sa vtedy podarilo postaviť na nohy skoro celú vtedajšiu generáciu etnografov, i tých, ktorí v tom čase pracovali v múzeách“ (osobná e-mailová komunikácia, január 2021).

43 „Nezabudnem na preberanie Národnej ceny SR na Bratislavskom hrade. (...) Bolo tam veľa kardinálov a biskupov, predstaviteľov vlády a nového parlamentu. (...) Atlas bol čin, ktorý získal všeobecné uznanie. Na jeho realizácii sa zaslúžili i mnohí stranícki funkcionári, členovia vedenia SAV a tiež vedenia *NÚ SAV*. Tí však upadli s režimom do zabudnutia. Prišli noví mecenáši a hovorili vlastne tie isté slová ako dva-tri roky predtým ich predchodcovia“ (Leščák, 2006: 87).

44 P. Salner s istou dávkou trpkosti spomína, že po obhajobe až štyri roky trvalo, kým získal trvalé miesto a aj potom sa dlho vo výskume mesta cítil sám. Postupne sa však k nemu pridali kolegovia (V. Feglová,

polovici 80. rokov sa na pôde ústavu začalo s prípravou veľkého vedeckého projektu,⁴⁵ ktorý o dekádu neskôr vyústil do ďalšieho kľúčového diela – *Encyklopédie ľudovej kultúry Slovenska* (ELKS, 1995). Ľudské i finančné kapacity pracoviska však v tom čase naplno viazal EAS; ako spomína vedecký tajomník Centra EAS a vedecký redaktor a jeden zo zostavovateľov ELKS, nebolo v silách a možnostiach jedného pracoviska paralelne pracovať na dvoch takých veľkých projektoch, a zároveň plniť aj ďalšie úlohy ŠPZV (Slavkovský, 2012: 57–58).

Po ukončení jadrových prác na EAS sa v myšlienke encyklopedického diela pokračovalo v podobe projektu *Encyklopédie národopisu Slovenska* (ENS; Slavkovský, 2012: 57). Redakčný kolektív tvorili z väčšej časti bývalí redaktori EAS. Od roku 1986 kolektív redaktorov pod vedením J. Botíka pripravil projekt a metodický koncept diela, ktorý bol sprístupnený na diskusiu v SN, 35(1) (Botík, 1987). Hlavnými zásadami pri príprave diela boli „teritoriálno-etnický princíp“, „historizmus“ a „dialektická metóda poznávania javov“ (Botík, 1987: 10). Štúdia tiež priniesla koncepčné členenie ENS na tematické oblasti: materiálna, spoločenská, obradová a umelecká kultúra (Botík, 1987: 6).⁴⁶ Nakoľko bolo strategickým zámerom zaradiť ENS do úloh ŠPZV 8. päťročnice (1986 – 1990), konkrétne do Hlavnej úlohy IX-8-4 „Historické a etnokultúrne aspekty formovania a rozvíjania socialistického spôsobu života“ a čiastkovej úlohy „Podiel ľudovej kultúry vo vývine etnického, historického a kultúrneho vedomia pracujúcich“, čím sa malo prispieť k rozvoju „socialistického vlastenectva“ (Botík, 1987: 14), koncepcia v tomto duchu vyladila zámery diela i definície predmetu bádania tak, aby vyhovovali zadaniu i „jazyku“ úlohy ŠPZV.⁴⁷ Po odchode J. Botíka z NÚ SAV v roku 1989, sa

---

D. Luther, L. Falfánová, Z. Beňušková) a rozbehol sa výskum malých miest (K. Popelková, M. Vrzgulo-
vá) (Salner, 2006: 106). K dejinám urbánnej etnografie na Slovensku pozri viac P. Salner v: Soukupová,
Hroch, Salner, Pauknerová, 2013.

45 Ako spomína P. Slavkovský, tzv. *Projekt Národopisného lexikónu Slovenska* vypracoval už v roku 1983
A. Pranda (Slavkovský, 2006: 23).

46 Ku koncepcii neskoršej ELKS M. Leščák s odstupom jednej dekády od jej vydania poznamenal: „Ency-
klopédia je i naďalej dobrou pomôckou, hoci je čiastočne poznamenaná minulými desaťročiami jej prí-
pravy. Chýbajú v nej niektoré heslá z teórie, najmä širší prehľad metód, aj údaje z dejín vedy by bolo po-
trebné prehodnotiť, chýba zväzok o folklorizme“ (Leščák, 2006: 87).

47 Poslanie ENS ako bolo sformulované koncom 80. rokov 20. storočia: „progresívne spoločenské a politické
poslanie ENS spočíva v sprostredkovaní ideologicky angažovaných informácií o zákonitostiach vývinu
tradií spôsobu života ľudu, podmienených v minulosti antagonistickým sociálno-triednym uspo-
riadaním spoločnosti“ (Botík, 1987: 14), alebo „národopisná veda už od svojho vzniku orientujúca sa na
získanie poznatkov o spôsobe života a kultúry najširších ľudových vrstiev daných etnických a kultúrnych
spoločenstiev je vlastne vednou disciplínou politického charakteru a významu“ (Botík, 1987:14). V po-
dobnom povinne „politizujúcom“ duchu je ladený teoretický príspevok M. Leščáka z roku 1982 uverejnený
v SN, 30(1). Ide taktiež o implementačný koncept k čiastkovej úlohe ŠPZV (1981 – 1985), XIII/8-3/1
„Včleňovanie pokrokových tradícií ľudovej kultúry do systému socialistickej kultúry a života pracujúceho
ľudu“ (Leščák, 1982). Leščák tu inovatívnym spôsobom upriamuje pozornosť „výskumu súčasnosti“ na
nové témy, ako „každodenná kultúra“ a „problém medzigeneračnej komunikácie a transmisie“. Na strane
druhej, prináša povinný diskurzívny „politický obolus“, keď konštatuje aktuálnosť „spoločenskej úlohy
národopisnej vedy v období budovania socialistickej spoločnosti“ (1982: 6), alebo upozorňuje na „neza-
stupiteľný prínos [etnografie a folkloristiky] v kultúrnej a spoločenskej praxi výstavby rozvinutého so-
cializmu“ (1982: 9). Napokon urobí veľmi vážnu odvolávku na „Leninovu myšlienku o dvoch kultúrach
v triednej spoločnosti“, pričom ju bravúrne použije pri definícii „ľudovej kultúry“ ako „amorfného, har-
monicky sa vyvíjajúceho sa celku“ (...) „s progresívnymi i regresívnymi momentmi“ (1982: 9). Konkrétne
dielo V. I. Lenina, resp. citácia, sa už v odkazoch použitej literatúry nevyskytuje, autor si tak vystačil
s veľmi voľnou a zrejme i významne reinterpretovanou parafrázou pôvodnej myšlienky.

vedúcim projektu stal P. Slavkovský. V nasledujúcich náročných transformačných rokoch mu pripadla neľahká úloha vedenia kolektívu, ktorý bol už do veľkej miery vyčerpaný prípravou predchádzajúceho veľkého kolektívneho diela. Zároveň musel čeliť okolnosti zrušenia ŠPZV po r. 1989 a okrem vedeckej a editorskej práce, vykonať na diele kus manažérskej práce, vrátane získania nemalej sumy sponzorských mimorozpočtových prostriedkov (Slavkovský, 2006: 24–27).

Pre pochopenie fungovania vedy v SR a výskumu v NÚ SAV v 70. a 80. rokoch 20. storočia je dôležité aspoň rámcovo načrtnúť princíp už viackrát spomínaného Štátneho plánu základného výskumu (ŠPZV). Ako centrálny nástroj plánovania výskumu v ČSSR bol zavedený v roku 1970, pričom rámcovo výskum na obdobie tzv. „päťročnic“. Podľa vedeckého tajomníka tzv. Hlavnej úlohy ŠPZV (1977 – 1987), D. Luthera, odbor národopis v ňom dostal svoju samostatnú kapitolu (Luther, 2006: 93; pozri tiež Filová, 1979: 474–490). V rokoch 1971 – 1980 sa NÚ SAV stal hlavným pracoviskom a vtedajšia riaditeľka NÚ SAV, B. Filová, koordinátorkou Hlavnej úlohy ŠPZV, pričom NÚ SAV bol zodpovedný za koordinovanie národopisných výskumov a predkladanie relevantných výsledkov za celú republiku (Luther, 2006: 92).

D. Luther výstižným spôsobom zhrnul mechanizmus fungovania štátneho plánu, ako relatívne voľný a slobodný proces, ktorý umožnil formovanie väčších tímov a sústredenie kolektívnej bádateľskej kapacity na náročné úlohy s dlhšou časovou dotáciou. Pritom bol zaručený nemalý bádateľský komfort – schválené úlohy mali už *de facto* garantovaný požadovaný objem finančných prostriedkov z centrálnych zdrojov (Luther, 2006: 94). Prvá Hlavná úloha ŠPZV pre národopisnú vedu mala názov „Vývoj ľudovej kultúry v českých zemiach a na Slovensku“ (Filová, 1979: 474–490). V rámci Hlavnej úlohy, prvá tzv. čiastková úloha, sa zamerala výskum kultúrneho dedičstva v historickej perspektíve (Luther, 2006: 93). V druhej čiastkovej úlohe sa kládol dôraz na *výskum súčasnosti*, definovaný ako výskum súčasnej dediny, mestského prostredia, priemyselných oblastí, folklóru a folklorizmu;⁴⁸ tretia čiastková úloha sa zamerala na interetnické súvislosti a štvrtá na dejiny a teóriu (Luther, 2006: 93–94; pozri tiež Kiliánová, 2016: 90–91).

V rámci sumarizácie aktivít NÚ SAV v 70. a 80. rokoch 20. storočia je potrebné spomenúť prácu *Medzinárodnej komisie pre štúdium ľudovej kultúry v Karpatoch* (1959, MKKK) neskôr rozšírenú aj o výskum Balkánu (1979, MKKKB).⁴⁹ Komisia bola naplnením komparatívnej línie orientovanej na výskum „ľudovej kultúry v karpatskej oblasti“. Koncom 70. rokov v etnografii v krajinách tzv. východného bloku kulminovali snahy o syntetizáciu predchádzajúcich terénnych výskumov na medzinárodnom poli. Ako spomína V. Gašparíková (2006: 75–76), na jeseň v roku 1976 na zasadnutí pred-

48 70. a najmä 80. roky 20. storočia možno v NÚ SAV označiť aj ako „zlatú éru“ folkloristiky. Veľkú zásluhu na teoretickom precizovaní termínu *folklorizmus*, ako aj kontextov tzv. „druhej existencie folklóru“ mal M. Leščák (k tomu pozri viac v: Hlôšková, 2020).

49 Atmosféru v MKKKB aj v NÚ SAV v 80. rokoch 20. storočia hodnotí jej bývalý funkcionár a pracovník ústavu J. Podoba nasledovne: „Vzhľadom k pomerom panujúcim na ústredných akademických/ kultúrnych inštitúciách počas normalizačného obdobia sa mi žiada dodať, že tak činili v spoločensky príjemnej a pracovne tvorivej atmosfére, značne vzdialenej od dusnej a/alebo ospalej atmosféry väčšiny socialistických spoločenskovedných a kultúrnych inštitúcií“ (Podoba, 2006: 96–97). Autor textu následne upresňuje, že v porovnaní s MKKKB bol, podľa jeho názoru, pre NÚ SAV typický „skromný vedecký život“ (Podoba, 2006: 97), pričom v ústave vládla „príjemne ospalá atmosféra“ (Podoba, 2006: 97).

sedníctva MKKKB vznikla myšlienka orientovať medzinárodnú spoluprácu na vypracovanie troch veľkých syntéz (k tomu vid' aj Podoba, 2006: 99). Rukopis zameraný na *zbojnícku tradíciu*, na ktorom spolupracoval aj NÚ SAV, bol pripravený a preložený do ruštiny koncom 80. rokov. Napokon sa ho však podarilo vydať až v roku 2002 (Gašparíková, 2006: 76).⁵⁰

Stranícka organizácia v NÚ SAV (70. a 80. roky 20. storočia) – spomienkové reflexie pamätníkov

Z hľadiska širšieho inštitucionálneho zázemia NÚ SAV je dôležité aspoň v skratke spomenúť aj založenie vlastnej straníckej skupiny na pôde ústavu. Paradoxne, vo väčšine textov venovaných dejinám ústavu sa o práci a dejinách základnej organizácie KSCN na pracovisku „mlčí“,⁵¹ akoby išlo ešte stále o citlivú tému.⁵² Stručné dejiny a princípy jej fungovania na pracovisku v 70. a 80. rokoch 20. storočia, ktoré nižšie uvádzam podľa spomienok významného reprezentanta *generácie budovateľov* – M. Benžu –,⁵³ dokumentujú opäť schopnosť inštitúcie veľmi pragmaticky do „vnútorného tela svojho organizmu“ implementovať „povinný štrukturálny prvok“⁵⁴ z externého prostredia a ná-

50 MKKKB jeden z výrazných predstaviteľov budovateľskej generácie, P. Slavkovský, aktuálne komentuje nasledovne: „Ak sa nám niečo nepodarilo, tak to bolo využitie potenciálu MKKKB. Karpaty a Podunajsko boli neuveriteľným kultúrnym prostredím, priam etnologickým rajom. Spoločensko-politická situácia v strednej Európe a na Balkáne v 90. rokoch priniesla i novú paradigmu gnozeologických zámerov etnológie. Mladší kolegovia už nemali záujem o historické štúdium spôsobu života a kultúry a nadchli sa témami, ktoré v tom čase prinášala západná Európa. Zanikla tak výborná možnosť predstaviť Európe tento región, tu žijúce etnické spoločenstva a ich kultúru. MKKKB mohla byť v spoločenských vedách, obrazne povedané, niečo ako zoskupenie krajín V4 v politike“ (osobná e-mailová komunikácia, január 2021).

51 K tomu poznamenáva spoluautor ostatnej publikácie k dejinám ústavu (Kiliánová, Zajonc, 2016) J. Zajonc: „Na archívne materiály o činnosti ZO KSCN sme s Gabrielou [Kiliánovou] v Archíve SAV nenarazili. Kde skončila agenda, ktorá bola na ústave, nevieme. Možno by niečo bolo v Ústave pamäti národa, ak sa tam dostali materiály z vyšších orgánov strany, s ktorými ZO KSCN komunikovala. Komparácia údajov z dokumentov, ktoré vznikli v ústave a spomienok bývalých členov strany by veľa osvetlila. Je to podobná situácia, ako keď sme študovali cez archívne dokumenty 50. roky a potom sme čítali a počúvali spomienky na toto obdobie. Táto téma by si zaslúžila samostatný výskumný projekt“ (J. Zajonc, pracovná e-mailová komunikácia, marec 2021).

52 „Tento téma sa všetci autori, ktorí písali o histórii Ústavu vyhýbali ako čert krížu. Bolo im asi trápne pripomenúť mnohým pracovníkom Ústavu ich členstvo v KSCN. Stranícka skupina v Ústave však odvedla kus dobrej práce, prečo to nespomenúť? A to hovorím ja, ktorého v rámci straníckych previerok zbavili členstva v strane [ešte ako pracovníka SNM v Martine]“ (M. Benža, osobná e-mailová komunikácia, január 2021).

53 „V 70. a 80. rokoch Ústavu veľmi pomohlo vyčlenenie sa členov KSCN zo straníckej organizácie pri Historickom ústave SAV. (...) Stranícka skupina riešila hlavne problémy Historického ústavu a problematika Národopisného ústavu bola mimo ich záujmu. Národopisný ústav však nemohol konať vo svoj prospech, bol viazaný straníckou disciplínou. (...) Vlastná stranícka skupina v Ústave vznikla v r. 1975. Nebola veľká. Jej prvým predsedom bol M. Leščák. Pani riaditeľka [B. Filová] tak dostala podporu z vlastných radov. Druhým predsedom od r. 1981 bol J. Botík. V tom období som už bol na ústave na študijnom pobyte a od roku 1984 aj ako vedecký tajomník. (...) Posledným predsedom bol od roku 1986 P. Slavkovský. (...) Stranícka skupina nebola druhým mocenským centrom v Ústave. S vedením Ústavu spolupracovala a v prípade potreby ho aj podporovala“ (M. Benža, osobná e-mailová komunikácia, január 2021).

54 „Lákadlom! pre vstup do strany malo byť, že ak ich bude dosť, vznikne samostatná stranícka skupina a osamostatnenie od historikov, ktorí boli ideologicky oveľa rigidnejší a tvrdší (...), alebo: ‚Vstúp, aby tu rozhodovali normálni ľudia!‘. Oveľa menej sa argumentovalo osobnými výhodami či ideológiou“ (P. Sal-

sledne ho používať primárne na vnútorné ciele inštitúcie, podporu jej organizačného a pracovného chodu, a tiež na ochranu zraniteľných členov spoločnosti.⁵⁵

Motiváciu založiť stranícku skupinu v ústave v čase normalizácie (1975) komentoval jej bývalý predseda M. Leščák (2006: 86) takto: „NÚ SAV sa po nástupe Gustáva Husáka k moci ocitol medzi ideologickými pracoviskami priamo riadenými Ústredným výborom Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS) a jeho veľkou nevýhodou bolo, že nemal ani jedného člena ‚zdravého jadra‘, ktoré rozhodovalo o ďalších osudoch jeho vedeckých pracovníkov“.

Ako upozorňuje P. Salner, v ústave bola v tom čase prítomná istá názorová diferenciácia, ktorá mala generačný, odborný aj ideologický rozmer: „V oddelení etnografie ‚dámy‘ (Urbancová, Paličková, Nosálová, Valentová atď.) s dávkou priateľskej irónie prekerali ústavné *červené gardy*⁵⁶ (M. Leščák, J. Botík, S. Švehlák) (Salner, osobná e-mailová komunikácia, január 2021).⁵⁷ Celkovú klímu na pracovisku, ktorá mala priateľsko-neformálny, a pritom kriticko-reflexívny charakter, dokresľuje vo svojich spomienkach M. Leščák takto: „Tieto stretnutia [oddelenia etnografie NÚ SAV] trvajúce často do večera, prinášali početné diskusie na odborné témy, kritické pripomienky k práci vedenia pracoviska aj celej SAV alebo mnohé vyslovene ‚protirežimistické‘ poznámky a pripomienky, (...) ktoré sa často transformovali do anekdot alebo žartovných príhod“ (Leščák, 2006: 85).⁵⁸

---

ner, osobná e-mailová komunikácia, január 2021). „Vďaka tomu v strane neprevažovali karieristi“ (P. Salner, osobná e-mailová komunikácia, marec 2021).

- 55 „Svoje funkcie využívali v prospech ústavu a pracovníkov, oveľa menej pre seba. To je veľká zásluha riaditeľky [B. Filová] a Milana [M. Leščák], ale aj pani Prandovej... až na nejaké drobnosti si na ústavných komančov skutočne nemôžem sťažovať. Naopak, vždy ma podržali pri tlakoch zvonka“ (P. Salner, osobná e-mailová komunikácia, január a marec 2021). [*Komančovia* = slangové, alebo posmešné pomenovanie „komunistov“ motivované na jednej strane hláskovou podobnosťou s pomenovaním indiánskeho kmeňa Komančov (žijúci pôvodne na území dnešného štátu Texas, USA) a asociáciou s „červenou“ (ikonická farba komunistickej revolúcie i komunistickej strany v 20. storočí). /Za láskavú konzultáciu k etymologickému výkladu ďakujem kolegyni G. Múcskovej a L. Králikovi z JÚLŠ SAV, pracovná e-mailová komunikácia, marec 2021/. P. Salner k výkladu uvádza, že výraz *komančovia* (= komunisti) je slovná hračka – indiáni ako „červenokožci“, osobná e-mailová komunikácia, marec 2021.]
- 56 „Červené gardy“ boli pôvodne narychló vyzbrojené a slabo vycvičené vojenské oddiely *bolševikov* v Rusku, ktoré zohrali dôležitú úlohu v tzv. Veľkej októbrovej revolúcii (7. november 1917) a pomohli tak nastoleniu komunizmu v krajine. Neskôr sa termínom „Červené gardy“ označovala mládežnícka organizácia v Číne (1966–1968) v čase tzv. Veľkej proletárskej kultúrnej revolúcie (1965–1969). Spojenie „červené gardy“ v súvislosti s ústavom, komentuje aktuálne M. Benža takto: „Spojenie *červené gardy*, ak si dobre spomínam, použil Oskár Elsček, keď koncom 90. rokov hodnotil stav etnológie [Elsček, 2000: 59]. A nebolo to v súvisie s analógiou s Červenými gardami z roku 1917, ale skôr s činnosťou čínskych Červených gárd Mao Ce-tunga. M. Leščák, J. Botík a S. Švehlák prišli do ústavu začiatkom 60. rokov, pravdepodobne revolučne naladení, teda v období tzv. kultúrnej revolúcie v Číne. Nositeľom kultúrnej revolúcie bola mládež, ktorá chcela v duchu Maových téz zmeniť Čínu“ (M. Benža, osobná e-mailová komunikácia, marec 2021). K tzv. „ústavným červeným gardám“ P. Salner dodáva dôležitý kontextuálny komentár: „stranícka skupina fungovala aj pred nimi a mimo nich. Za mojich čias bola šéfkou strany aj Horváthová a potom Slavkác [P. Slavkovský] či Rastá [R. Stoličná]. Bolo to označenie pre „mladých revolucionárov“ (Milan [Leščák], Sveťo [Švehlák], Botík) a ich revolučnosť nebola ideologická“ (P. Salner, marec 2021).
- 57 P. Salner však druhým dychom dodáva, že oslovenie *červené gardy* „bolo tiež prejavom normálnych vzťahov v ústave, kde bolo možné priateľsky vtípkovať aj na ‚politický účet‘ členov strany a vedenia ústavu; to bolo vlastne také dobromyseľné šteňovanie. Aj to, že si to ľudia dovolili, je dokladom situácie v ústave“ (P. Salner, osobná e-mailová komunikácia, január 2021).
- 58 „Neviem, či sa to hodí, ale pre neformálnu komunikáciu boli veľmi dôležité štyri kreslá na chodbe pred vtedajším oddelením folkloristiky. Schádzali sa tu fajčiari a k nim sa pridávali ďalší na kus (odbornej či spoločenskej) reči“ (P. Salner, osobná e-mailová komunikácia, marec 2021).

Podobne, neskorší predseda straníckej organizácie KSČ na pracovisku, P. Slavkovský spomína: „Stranícke schôdze mali pracovný charakter, väčšinou sa na nich riešili pracovné plány, my sme niekedy ani nevedeli, či ide o stranícku alebo pracovnú schôdzu, a či tam sedia strániaci alebo nestraniaci, bolo v podstate jedno“ (osobná komunikácia, február 2021).

M. Leščák, ktorý sa po odchode B. Filovej do dôchodku stal posledným socialistickým, a zároveň prvým postsocialistickým riaditeľom (1989 – 1992),⁵⁹ obdobie normalizácie a úlohu straníckej organizácie v tom období zhrnul nasledovne: „Typickou črtou ústavu bolo, že každý pomohol, ako vedel a mohol“ (Leščák, 2006: 88); „Tu zohrala dôležitú úlohu najmä stranícka organizácia, ktorá neúnavne intervenovala v prospech pracoviska. Bol som rád, keď nedávno Soňa Kovačevičová poďakovala strániakom za ich postoje, pretože sama vedela z vlastnej skúsenosti, čo všetko bolo potrebné urobiť proti tlakom z najvyšších straníckych orgánov“ (2006: 89).⁶⁰ P. Salner, spolupútnik budovateľskej a významný reprezentant nasledujúcej *transformačnej generácie* charakterizoval NÚ SAV v 70. a 80. rokoch 20. storočia z ideologického hľadiska jednoznačne ako „ostrov pozitívnej deviácie“.⁶¹

90. roky 20. storočia ako post-scriptum v živote generácie budovateľov

Napriek veľkému spoločensko-politickému zlomu (tzv. „nezná revolúcia“, resp. demokratický politický prevrat v r. 1989), ktorý viacúrovňovo liberalizoval slovenskú vedu, a ktorý tiež od základu zmenil spôsob fungovania a financovania vedy na Slovensku, *generácia budovateľov* pokračovala nezmeneným tempom (výskumným i publikačným) aj v prvej postsocialistickej dekáde. Paralelne s nastupujúcou *transformačnou generáciou* prakticky nerušene pokračovala v práci na úlohách z predchádzajúceho, socialistického obdobia.

Z publikačného hľadiska 90. roky 20. storočia v NÚ/ÚEt SAV možno charakterizovať aj ako „obdobie zberu úrody“. Išlo o obdobie finalizácie veľkých syntéz, ktoré nemá ob-

59 Aj kontinuovanie M. Leščáka vo funkcii riaditeľa je zaujímavým dokladom toho, že v rámci svojich vnútorných mikrotemporalít inštitúcia tiahla ku *kontinuite*, často v *opozícii* k synchronne prebiehajúcim veľkým dejinným zlomom a spoločenským ruptúram (1989, zmena politického režimu). P. Salner k uvedenému dodáva: „Zároveň to ilustruje, že aj v zlých časoch viedli ústav normálni ľudia a vládli normálne vzťahy, ktoré pretrvali aj po revolúcii“ (P. Salner, osobná e-mailová komunikácia, marec 2021). Podľa spomienok P. Slavkovského bol M. Leščák do funkcie posledného socialistického riaditeľa obsadený na základe voľby „zdola“, teda rozhodnutím členov zamestnaneckej obce, t.j. nebol nominovaný na základe straníckeho rozhodnutia „zhora“, čo bolo z hľadiska nominačnej procedúry výnimočné (P. Slavkovský, osobná komunikácia, február 2021). Tak pri hlasovaní o voľbe riaditeľa a rovnako i neskôr pri „hlasovaní o dôvere“ v roku 1989 získal M. Leščák, napriek osobnému angažovaniu sa v straníckej organizácii, 100% dôveru pracovného kolektívu, čo si veľmi vážil (Leščák, 2006: 90). V rámci SAV pritom v postsocialistických „hlasovaniach o vyslovení dôvery riaditeľom“, neprešla viac ako polovica vtedajších štatutárov (Kiliánová, 2016: 105).

60 M. Leščák zároveň reflexívne komentuje: „Bude veľmi ťažké mladším generáciám sa v tom všetkom orientovať a nájsť adekvátne metódy a fakty, ktoré by osvetlili experiment nazvaný ‚budovanie rozvinutého socializmu‘“ (Leščák, 2006: 87).

61 „Vedenie (vrátane straníckej skupiny) na čele s riaditeľkou B. Filovou napriek osobným a inštitucionálnym rizikám zamestnávalo a chránilo ľudí, ktorí boli z politického a ideologického hľadiska problémoví: mali príbuzných v emigrácii, boli vylúčení zo strany. Tolerovali sa ‚škvrny‘ z prednormalizačnej minulosti aj aktuálne osobné či ideologické prehršky“ (Salner, 2006: 109).

dobu v neskoršom období vývoja pracoviska. V prvej postsocialistickej dekáde tak v relatívne rýchlom slede za sebou vznikli dodnes kľúčové syntetické práce pracoviska i odboru na Slovensku: *Etnografický atlas Slovenska* (EAS, 1990⁶²),⁶³ *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska* (ELKS, 1995),⁶⁴ *Slovakia. European Contexts of the Folk Culture* (Slovakia; Stoličná et al., 1997) a *Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry* (Slovensko; Stoličná a kol., 2000).⁶⁵ Publikácia *Slovakia* (v anglickom jazyku, 1997) a jej neskoršia slovenská mutácia *Slovensko* (2000) mali nielen odborný, ale i komerčný úspech. Autorský kolektív (z väčšej časti bývalí redaktori EAS) tak naplnil i pôvodný projekt EAS, ktorý počítal s publikáciou, ktorá by analytické mapy doplnila o historické, hospodárske a sociálne kontexty (Slavkovský, 2012: 58).

Z výsledkov EAS čerpali i tri pokračujúce projekty – 16-dielny seriál dokumentárnych filmov *Etnografický atlas Slovenska* (1994),⁶⁶ ktorý pre Slovenskú televíziu pripravili redaktori jednotlivých kapitol pod vedením D. Luthera; reprezentatívna výstava v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave *Slovensko a jeho kultúra – jednota z rozmanitosti* (2004)⁶⁷ a nadväzujúca línia vedeckovýskumných projektov VEGA so zameraním na tradičnú kultúru slovenských menšín v strednej a južnej Európe (1997 – 2006)⁶⁸ (Slavkovský, 2012: 57), ktorá vyústila do celej série publikácií, prevažne atlasového charakteru⁶⁹: *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku* (1996), *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku* (1998), *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Poľsku* (rukopis z roku 1999 vyšiel ako Benža /Ed./, 2015), *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Juhoslávii* (Benža /Ed./, 2002), *Ľudová kultúra Slovákov v Chorvátsku* (2002), *Ľudová kultúra Slovákov na Ukrajine* (Benža /Ed./, 2005a), *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Chorvátsku* (Benža /Ed./, 2005b),⁷⁰ *Atlas tradičnej kultúry slovenských menšín v strednej a južnej Európe* (Benža /Ed./, 2006).⁷¹

Vydaním diel EAS, ELKS, *Slovakia*, *Slovensko* a korpusu atlasových publikácií o ľudovej kultúre Slovákov v strednej a južnej Európe v 90. rokoch 20. storočia a v 1. dekáde

62 V 90. rokoch boli samostatne vydané aj anexy k EAS v nemeckom (*Ethnographischer Atlas*, 1991) a anglickom jazyku (*Ethnographic Atlas*, 1994) (za informáciu ďakujem J. Zajoncovi).

63 Autorský kolektív EAS bol v roku 1991 ocenený *Národnou cenou SR*.

64 Ako jedna z prvých publikácií vydavateľstva VEDA vyšla knižne aj v elektronickej verzii na CD. Pre veľký záujem verejnosti vydavateľstvo vydalo dotlač diela. Publikácia získala celý rad významných ocenení: *Cena SAV za vedecko-výskumnú činnosť* (1995), *Prémia Literárneho fondu* (1995) a medzinárodnú cenu etnologických a antropologických štúdií *Giuseppe Pitriè – Salvatore Salomone Marino* (1995), ktorú udeľuje Medzinárodné centrum pre etnohistóriu v Palerme na Sicílii (Slavkovský, 2006: 27).

65 Publikácia získala *Cenu SAV za vedeckovýskumnú činnosť* (2001) a *Prémium Literárneho fondu* (2001).

66 Základná informácia na: <https://www.tv-archiv.sk/etnograficky-atlas-slovenska> (seriál EAS nemá dostupný archív) (navštívené 28. 2. 2021).

67 Autori výstavy (M. Benža, V. Kysel, D. Luther, P. Maráky, P. Slavkovský) čerpali z poznatkovej bázy EAS (Slavkovský, 2012: 57).

68 Na projektoch participovali M. Benža, P. Slavkovský, R. Stoličná a L. Faltánová (Slavkovský, 2012: 57).

69 Ako spomína ideový spolutvorca EAS, M. Benža, EAS od začiatku uvažoval s časťou venovanou tradičnej kultúre Slovákov žijúcich v štátoch susediacich so Slovenskom, pričom výskum sa mal robiť rovnakým typom porovnávacieho dotazníka ako EAS (Benža, 2006: 50–51). Tento výskumný zámer sa však podarilo naplniť až v 90. rokoch 20. storočia a v 1. dekáde 21. storočia.

70 K procesu výskumu i tvorby diel pozri Benža, 2006: 48–60.

71 Atlas predstavuje historicky prvú súbornú prácu z problematiky tradičnej kultúry slovenských menšín v štátoch strednej a južnej Európy (Poľsko, Ukrajina, Maďarsko, Rumunsko, Chorvátsko, Srbsko a Bulharsko) (Benža, 2006: 58).

21. storočia sa zavŕšila misia *zakladateľskej a budovateľskej generácie* a skončilo sa budovanie „národopisného gruntu“.⁷² Pracovisko bolo pripravené na nové výskumné úlohy a otázky, a o slovo sa tiež hlásila nová výskumná generácia.

ZÁVER – LAUDÁCIO INŠTITÚCII A GENERÁCIÁM

Ako snáď na pozadí „dejinných faktov“ zo života jednej inštitúcie ukázala táto štúdia, jej vývoj sa odvíjal na pozadí väčších temporalít a v tomto smere celkom určite šlo o kultúrne a politicky podmienený projekt. Vnútorne dejiny inštitúcie však niekedy šli akoby „opačným“ smerom, mali vlastný dynamizmus. V rámci vnútorných mikrotemporalít inštitúcia tiahla k *integrite* a *kontinuite*, často v *opozícii* k synchronne prevládajúcim trendom a so značnou mierou *rezistencie* voči spoločenským ruptúram i vonkajším politickým tlakom. Boli to dejiny, ktoré do zásadnej miery tvorili konkrétni ľudia a konkrétne kolektívy. Vďaka nim inštitúcia dokázala vytvárať priaznivú vnútornú mikroklímu a nachádzať stratégie prežitia v externe náročne nastavených podmienkach. A za to, všetkým i každému, patrí *poďakovanie*.

Sumárne možno konštatovať, že v povojnovom období (50. a 60. roky 20. storočia) došlo k vybudovaniu a stabilizácii inštitúcie i odboru národopis na Slovensku. V záujme prežitia i rozvoja inštitúcie, bolo potrebné plniť program vonkajšej ideologickej objednávky v podobe *sovietizácie* výskumného i metodologického smerovania. „Povinná“ úloha skúmania robotníckej a družstevnej kultúry a folklóru sa však neskôr (koniec 60. rokov, a najmä 70. roky 20. storočia) v *NÚ SAV* pretavila do širšie poňatých synchronných *výskumov súčasnosti*, ktoré volali nielen po reflexívnom prístupe a nových metódach, ale snažili sa aj rehabilitovať západné („buržoázne“) teoretické inšpiračné zdroje (štrukturalizmus, semiológia a i.).

V čase najtvrdšej normalizácie (70. roky 20. storočia) tiež došlo v inštitúcii k najväčšej odbornej i riešiteľskej koncentrácii v podobe veľkých kolektívnych projektov a vedeckých národopisných syntéz, ktoré vybuodovali empirický základ nielen v rámci inštitúcie, ale celej národopisnej disciplíny na Slovensku. Na realizácii, dokončení a úspechu jednotlivých projektov mali nepochybne primárnu zásluhu vedecké osobnosti. Atlas (*EAS*), ako najväčšie národopisné dielo *NÚ SAV* 20. storočia, a neskôr aj Encyklopédia (*ELKS*) zamestnali a do jedného „vedeckého tela“ zjednotili celú jednu *budovateľskú generáciu* výskumných pracovníkov. B. Filová, vtedajšia riaditeľka *NÚ SAV*, túto generáciu neskôr charakterizovala takto: „V ovzduší ústavu boli veľké vízie. Tam bolo veľa vizionárov. A tí vizionári sa mali vzájomne v úcte. (...) V tom zmysle, že sa potvrdzovali jeden v tom druhom svojimi názormi“ (B. Filová v: Bobáková, Tužinská, 2006: 245).

V 70. a 80. rokoch 20. storočia došlo k najvýraznejšiemu personálnemu rozvoju inštitúcie. V období „ideologického odmäku“ (koncom 60. rokov) sa doň vrátili dve bývalé pracovníčky, S. Kovačevičová (1968) a M. Kolečányi-Kosová (1969), ktoré kvôli nevyhovujúcim kádrovým profilom museli z pracoviska odísť v prvej vlne previerok

72 „Národopisne“ ladené publikácie, uplatňujúce metódy historickej etnografie a archívneho výskumu však na pôde ústavu vznikajú kontinuálne naďalej, spomeňme výberovo len publikácie P. Slavkovského (2011, 2013, 2014), J. Zajonca (2012, 2020), R. Stoličnej (Stoličná, Nováková, 2012), O. Danglovej (2014, 2019), A. B. Manna (2018) a M. Benžu (2015, 2017, 2019).

v 50. rokoch. Na udržaní či prijatí viacerých politicky „problematických“ pracovníkov v organizácii v nasledujúcom období sa, okrem vtedajšej riaditeľky B. Filovej, veľkou mierou podieľala aj ústavná stranická organizácia. Namiesto „zbierania bodov“ za príkladné stranické kádrovanie tak inštitúcia v normalizačnom období uprednostnila vnútornú integritu, ľudský rozmer a sústredenú kolektívnu prácu na veľkých výskumných úlohách.

V prípade mimoriadneho publikačného výkonu inštitúcie (60. až 80. roky 20. storočia) P. Slavkovský upozorňuje na osobný manažérsky vklad vtedajšieho vedenia ústavu: „Obdobie budovateľov malo ešte jednu charakteristiku, ktorú ‚spôsobilá‘ B. Filová. Ako riaditeľka sa v personálnej politike ústavu snažila o to, aby všetky nosné témy boli i autorsky pokryté. Niekedy to bolo po vzájomnej dohode, niekedy, ako v mojom prípade, i s malým ‚vydieraním‘. Výsledkom je, že každý z nás, okrem participácie na kolektívnych dielach a chode ústavu, napísal zo svojej témy nielen mnoho štúdií, ale i komplexnú monografiu. Myslím si, že generácia budovateľov tak dôstojne uzavrela všetky svoje gnozeologické zámery“ (osobná e-mailová komunikácia, január 2021).

Z hľadiska „malých dejín“ v prípade našej inštitúcie je okrem kontinuitného vývoja zaujímavé sledovať aj pomerne plynulú medzigeneračnú transmisiiu.⁷³ Počas jednej povojnej a jednej ransocialistickej dekády dokázala *generácia zakladateľov* založiť a vybudovať inštitúciu, v ťažkých časoch obhájiť jej existenciu, sformovať misiu a naočkovat ňou nasledujúcu generáciu. Za dve nasledujúce dekády budovania (rozvinutého) socializmu sa *generácia budovateľov* úspešne zhostila hneď viacerých úloh: 1) zavrieť misiu, vybudovať „empirický grunt“ a publikovať syntetické kolektívne diela zásadného charakteru a 2) zvládnuť umenie ideologických deklarácií a pod ich pláštikom kriticky reflektovať vnútorný vývin disciplíny a v diskusii kontinuálne cizelovať jej smerovanie, volať po inovatívnejších metódach terénneho výskumu (reflexia situačného kontextu, využívanie kvantitatívnych metód, dôležitosť stacionárnych a opakovaných výskumov), kriticky reflektovať samotný predmet výskumu a uchopovať ho v synchronnej a procesuálnej perspektíve.

Zápal pre disciplínu, hlad po inováciách a schopnosť prežiť *budovatelia* preniesli aj na prvú porevolučnú, tzv. *transformačnú generáciu*, ktorej sa, spolu s hranicami, otvorili vedecké i metodologické horizonty, a ktorá sa oslobodila od ideologického tlaku a deklaračných floskulí. Zároveň sa však veľmi rýchlo musela transformovať v zmenej spoločnosti, naučiť sa, ako prežiť v destabilizovanej štruktúre, spolu s cudzími jazykmi zvládnuť i tie projektové a vyžiť s výrazne redukovaným objemom finančných prostriedkov. Namiesto ideologického tlaku zažila premenu nastavenia algoritmu úspechu na počet scientometricky definovaných jednotiek, musela dokazovať mieru užitočnosti pre spoločnosť a podstatnú časť základného výskumu preorientovať na aplikálny a problémovo-orientovaný. Táto generácia tiež v postmodernom duchu podstúpila kritickú autoreflexiu v zmysle sproblematizovania metód bádania a dekon-

73 Úspešnú medzigeneračnú transmisiiu a kontinuitu v rámci inštitúcie [z *generácie zakladateľov* na *generáciu budovateľov*] konštatoval aj P. Slavkovský (2006: 19). Inštitucionálnu kontinuitu bez výrazných ruptúr a diskontinuit vo vedeckom programe a projektoch konštatovala aj G. Kiliánová (2016: 126). B. Filová, najdlhšie úradujúca riaditeľka v dejinách inštitúcie (1958 – 1989), ktorej pred očami defilovali obe skúmané generácie, s odstupom času ústav definovala ako „kolektívny vedný organizmus“ (B. Filová v: Bobáková, Tužinská: 216).

štruovania vlastného predmetu výskumu, pričom sa od kategórie „národ“ a „ľud“, cez výskum „kolektívnych“, „etnických“ identít a „pamäti“ postupne prepracovala k de-esencializovanému a čiastočne i de-etnizovanému výskumu „sociálnych reprezentácií“; od „tradičnej kultúry“ sa posunula ku kritickému štúdiu „kultúrneho dedičstva“, od „výskumov súčasnosti“ k výskumom každodennosti, (e)migrovala z dediny do mesta a splatila disciplinárne (výskum marginalizovaných skupín, religiozity a socializmu) aj spoločenské dlhy (výskum holokaustu, *ma bisteren* štúdiá). S *transformačnou generáciou* paralelne nastupujúca *generácia inovátorov*, si časom nepochybne vytýči vlastnú misiu, bude používať vlastný jazyk i stratégie a bude tak kreatívne formovať dejiny disciplíny aj inštitúcie v nastávajúcej, v poradí už tretej dekáde 21. storočia.

Napriek paradigmaticky odlišne budovaným fokusom i predmetom výskumu jednotlivých generácií, v prípade našej inštitúcie dochádza k plynulej medzigeneračnej transmisii, pričom sa zachováva a kontinuálne konštituuje silný pozitívny inštitucionálny autonaratív. Tieto dva prvky v dejinách inštitúcií a disciplín vôbec nie je sú samozrejmosťou. Pre tú našu sú, zdá sa, (zatiaľ) príznačné.

Poďakovanie a metodologická poznámka:

Autorka ďakuje kolegom A. Kalivodovej, V. Potančokovi a A. Gogorovi za pomoc pri získavaní primárnych zdrojov a literatúry v čase pandémie. Autorka tiež ďakuje anonymným recenzentom rukopisu štúdie za ich doplnkové a odporúčacie komentáre i korektúry. Cenné pripomienky mi poskytli aj šéfredaktorka *SN* L. Herzánová a jazyková redaktorka *SN* H. Hlôšková. Za láskavú konzultáciu k etymologickému výkladu ďakujem G. Múcskovej a L. Králikovi z JÚLŠ SAV. Veľké poďakovanie tiež patrí kolegovi J. Zajoncovi, ktorý obratom spravil faktografickú korektúru štúdie a upozornil ma na nepresné miesta v „spomienkových rozprávaniach“, ktoré nie vždy nekorešpondujú s „archívnu faktografiou“.

V tomto smere považujem za dôležité konštatovať, že jadrovo opisované obdobie života inštitúcie nepoznám z vlastnej skúsenosti, a tak som bola odkázaná výhradne na primárne a sekundárne zdroje. Uvedené by ma odkázalo do roviny použitia historického a reflexívneho prístupu. S ambíciou prekročiť žáner „autorského kompilátu“ som sa rozhodla aspoň výberovo svoje zdroje doplniť o reflexie a spomienky reprezentantov a spolupútnikov bádateľských generácií, ktorým sa venuje text štúdie. Moje veľké poďakovanie (a nielen za prečítanie a rozhovor) tak patrí kolegom, súčasným i bývalým – P. Slavkovský, M. Benža, D. Luther a P. Salner –, ktorí kriticky pripomienkovali rukopis štúdie a poskytli mi cenné kontextuálne doplnky vo forme osobných spomienok (individualizovaných a zvnútornených histórií). V tomto smere mi pomohli k precíznejšiemu a opatrnejšiemu formulovaniu myšlienok a mnohým informáciám obsiahnutým v texte poskytli dôležitý – ľudský rozmer.

LITERATÚRA

- Apáthyová-Rusnáková, Z. (1981). Skice k systémovému vymedzeniu etnografie. *Slovenský národopis*, 29(1), 123–135.
- Apáthyová-Rusnáková, Z. (1999). Skice k systémovému vymedzeniu etnografie. *Etnologické rozpravy*, 6(1), 123–135.
- Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku* (1996). (Zost. A. Divičanová, M. Benža, O. Krupa). Békešská Čaba: Slovenský výskumný ústav.
- Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku*. (1998). Nadlak: Kultúrna a vedecká spoločnosť I. Krasko.
- Barabášová, B. (1952). Príspevok k problematike vzniku nového folklóru na Slovensku. *Národopisný zborník SAVU*, 11, 321–364.
- Barker, R. (2001). *Legitimizing Identities: The Self-Presentations of Rulers and Subjects*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bednárik, R. (1942). *Príručka pre národopisný výskum slovenského ľudu*. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská.
- Benža, M. (Ed.) (2002). *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Juhoslávii. Atlas narodne kulture Slovaka u Jugoslavii*. Báčsky Petrovec: Matica slovenská v Juhoslávii, ÚEt SAV.
- Benža, M. (Ed.) (2005a). *Ludová kultúra Slovákov na Ukrajine: Народна культура Словаків в Україні*. Užhorod: Mystecka li-nia.
- Benža, M. (Ed.) (2005b). *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Chorvátsku: Atlas narodne kulture Slovaka u Hrvatskoj*. Našice: Zväz Slovákov v Chorvátsku.
- Benža, M. (Ed.) (2006). *Atlas tradičnej kultúry slovenských menšín v strednej a južnej Európe*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Benža, M. (2006). Slovenské menšiny vo výskumných plánoch Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied. *Etnologické rozpravy*, XIII(1), 48–60.
- Benža, M. (2015). *Tradičný odev Slovenska/ Traditional Clothing of Slovakia*. Bratislava: Ústredie ľudovej umeleckej výroby.
- Benža, M. (Ed.) (2015). *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Poľsku/Atlas kultury ludowej Słowaków w Polsce*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku.
- Benža, M. (2017). *Tradičný odev Záhoria*. Skalica: Záhorské múzeum v Skalici.
- Benža, M. (2019). *Tradičný odev Turca*. Vrútky: FOMI.
- Bobáková, M., Tužinská, H. (2006). Rozhovor s Boženou Filovou, riaditeľkou Národopisného ústavu SAV v rokoch 1958–1989. *Etnologické rozpravy*, XIII(1), 207–245.
- Bogatyrev, P. [Bogatyryov, P. G.] (1935). Funkčno-štruktúrálna metóda a iné metódy etnografie a folkloristiky. *Slovenské pohľady*, 51, 550–558.
- Botík, J. (1974). Monografické štúdium oblasti ako metóda: (Na margo výskumu v Honte). *Slovenský národopis*, 22(2), 177–182.
- Botík, J. (1987). Encyklopédia národopisu Slovenska. Projekt komplexného syntetizujúceho diela slovenskej etnografie a folkloristiky. *Slovenský národopis*, 35(1), 5–21.
- Botík, J. (Zost.) (1988). *Hont. Tradície ľudovej kultúry*. Bratislava: osveta.
- Bourdieu, P. (1994). Social Space and Symbolic Power. In: L. J. D. Wacquant, (Ed.), *In Other Words: Essays Toward a Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press (s. 122–139).
- Braudel, F. (2009). History and the Social Sciences: The Longue Durée. *Review*, XXXII(2), 179–180.
- Brubaker, R. (2002). Ethnicity without groups. *Archives de Sociologie*, XLIII(2), 163–189.
- Brubaker, R. (2003). Přehodnocení národní identity: národ, jeho institucionalizovaná forma, praktická kategorie, nahodilá událost. In: M. Hroch, (Ed.), *Pohledy na národ a nacionalizmus*. Praha: SLON (s. 375–385).
- Burlasová, S. (1960). K otázkam hudobného folklóru Slovákov v Rumunsku. *Slovenský národopis*, 7(1), 139–153.
- Burlasová, S. (1964). K problému genézy, funkcie a štýlu ľudovej piesne s družstevnou tematikou. *Slovenský národopis*, 12(1), 3–67.
- Čajánková, E. (1954a). Život a kultúra rožkovianskych Cigáňov II. *Slovenský národopis*, 2(1–2), 149–175.
- Čajánková, E. (1954b). Život a kultúra rožkovianskych Cigáňov I. *Slovenský národopis*, 2(3–4), 285–308.
- Čechi i Slovaki. In: *Narody mira. Etnografické očerki. Narody zarubežnoj Evropy I*. Moskva: Nauka (s. 173–276).
- Československá vlastivěda. Díl III. *Lidová kultura*. (1968). Praha: Orbis.

- Danglová, O. (2014). *Modrotlač na Slovensku/ Blueprint in Slovakia*. Bratislava: Ústredie ľudovej umeleckej výroby v spolupráci s Ústavom etnológie SAV.
- Danglová, O. (2019). *Ornament a predmet. Dekoratívna tradícia na Slovensku/ Ornament and Object. Decorative Tradition in Slovakia*. Bratislava: Ústredie ľudovej umeleckej výroby v spolupráci s ÚESA SAV.
- Droppová, L. (1966). K problematike národopisného výskumu v súčasnosti. *Slovenský národopis*, 14(4), 595–600.
- Elschek, O. (2000). Zmena konceptov a paradigiem v etnografii, etnológii a antropológii. *Etnologia actualis*, 1(1), 53–64.
- Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1, 2*. (1995). J. Botík, P. Slavkovský (Eds.). Bratislava: VEDA.
- Ethnographic Atlas of Slovakia: Translations and Explanations of Texts*. (1994). Translated by L. Mikulcová, E. Salnerová, A. Szabová, A. Fenton. Bratislava: VEDA, ÚEt SAV.
- Ethnographischer Atlas der Slowakei: Übersetzungen der Texte und der Erläuterungen* (1991). Übersetzung M. Horáriková, F. Förster. Bratislava: NÚ SAV.
- Etnografický atlas Slovenska*. (1990). B. Filová, S. Kovačevičová (Eds.). Bratislava: VEDA.
- Esposito, R. (2010). *Communitas. The Origin and Destiny of Community*. Stanford: Stanford University Press.
- Ferencová, M. (2006). Od ľudu k národu: vytváranie národnej kultúry v etnografickej produkcii v socialistickom Československu a Maďarsku. *Etnologické rozpravy*, XIII(2), 104–133.
- Filová, B. (1959). Stav ľudovej kultúry Slovákov v Juhoslávii a otázka jej ďalšieho výskumu. *Slovenský národopis*, 7(1), 139–153.
- Filová, B. (1960). K niektorým metodologickým otázkam národopisnej vedy. *Slovenský národopis*, 8(2), 177–188.
- Filová, B. (1966). Filozoficko-metodologický seminár o vplyve industrializácie na súčasnú kultúru. *Slovenský národopis*, 14(4), 506.
- Filová, B. (1979). Integrácia československej etnografie a folkloristiky v rámci ŠPZV – výsledky a perspektívy. *Slovenský národopis*, 27(3), 474–490.
- Foucault, M. (2004). *Dozerať a trestať. Zrod väzenia*. Bratislava: Kalligram.
- Gašparíková, V. (Ed.) (1988). *Horehronie. Folklórne prejavy v živote ľudu*. Bratislava: VEDA.
- Gašparíková, V. (2006). Od výskumu k syntéze (Ľudové tradície o zbojníkoch na poľsko-slovenskom pomedzí v spomienkach etnológa). *Etnologické rozpravy*, XIII(1), 68–90.
- Hlôšková, H. (2018). Andrej Melicherčík – osobnosť v dobe, doba v osobnosti (na príklade jednej bádateľskej témy). *Slovenský národopis*, 66(1), 140–155.
- Hlôšková, H. (2020). Namiesto úvodu – Laudatio pro Milan Leščák. In: H. Hlôšková (Ed.), *Milan Leščák – vedec, pedagóg, človek*. Bratislava: NSS (s. 10–12).
- Horváthová, E. (1964). *Cigáni na Slovensku. (Historicko-etnografický náčrt)*. Bratislava: SAV, VEDA.
- Horváthová, E. (1973a). Hlavné smery a činnosť Národopisného ústavu SAV od založenia Slovenskej akadémie vied. *Slovenský národopis*, 21(2), 169–181.
- Horváthová, E. (1973b). Teoretické otázky súčasnej etnografie. *Slovenský národopis*, 21(3), 311–318.
- Horváthová, E., Urbancová, V. (Eds.) (1972). *Die Slowakische Volkskultur*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- Hudek, A. (2014a). Slovenská akadémia vied a umení v rokoch 1945–1952. Prerod SAVU do Slovenskej akadémie vied. In: D. Kováč a kol., *Dejiny Slovenskej akadémie vied*. Bratislava: VEDA (s. 69–86).
- Hudek, A. (2014b). Protirečivý vývoj SAV. Vedecký výskum a budovanie pracovísk na pozadí tlakov politickej moci. In: D. Kováč a kol., *Dejiny Slovenskej akadémie vied*. Bratislava: VEDA (s. 107–119).
- Hudek, A. (2014c). Slovenská akadémia vied a umení v „obrodnom procese 1968–1969. Prerod SAVU do Slovenskej akadémie vied. In: D. Kováč a kol., *Dejiny Slovenskej akadémie vied*. Bratislava: VEDA (s. 145–166).
- Hudek, A., Klačka, J. (2014). Slovenské „Predjarie“ a jeho obraz v spoločenských aktivitách SAV. Kováč, D. A kol., *Dejiny Slovenskej akadémie vied*. Bratislava: VEDA (s. 138–124).
- Kiliánová, G. (2002). Etnológia na Slovensku na prahu 21. storočia: reflexie a trendy. *Slovenský národopis*, 50(3–4), 277–191.
- Kiliánová, G. (2016). II. Kapitola. Národopisné pracovisko Slovenskej akadémie vied (1953–

- 1969). In: G. Kiliánová, J. Zajonc, *70 rokov Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied: kontinuity a diskontinuity bádania a jednej inštitúcie*. Bratislava: VEDA (s. 55–80).
- Kiliánová, G. (2019). Scholarship and Power: Research of the Ukrainian Ethnic Group. *Slovenský národopis/ Slovak Ethnology*, 67(4), 441–462. DOI: <https://doi.org/10.2478/se-2019-0026>.
- Kiliánová, G. (2020). Práca Milana Leščáka v Národopisnom ústave SAV (1963–1992/2003) a zdravica k životnému jubileu. In: H. Hlôšková (Ed.), *Milan Leščák – vedec, pedagóg, človek*. Bratislava: NSS (s. 13–22).
- Kiliánová, G., Popelková, K. (2010). Zavádzanie marxistickej etnografie v národopise na Slovensku: zmena vedeckého myslenia? *Slovenský národopis, Errata*, 58(4), 410–424c.
- Kiliánová, G., Vrzgulová, M. (2006). 60. výročie založenia ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied. Obzretie a pohľad do budúcnosti. *Slovenský národopis*, 54(3), 279–293.
- Kiliánová, G., Zajonc, J. (2016). *70 rokov Ústavu etnológie slovenskej akadémie vied: kontinuity a diskontinuity bádania a jednej inštitúcie*. Bratislava: VEDA, ÚEt SAV.
- Klačka, J. (1994). Prerastanie SAVU do SAV. O. Pöss (Ed.), *Slovenská akadémia vied a umení. Z dejín vied a techniky na Slovensku*. Bratislava: HÚ SAV (s. 41–48).
- Klačka, J. (2014). Vzťah SAV a ČSAV v zákone z roku 1963. In: D. Kováč a kol., *Dejiny slovenskej akadémie vied*. Bratislava: VEDA (s. 124–128).
- Kosová, M. (1973). Magické usmrcovanie protivníka na dialku (Rozbor úkonu imitačnej mágie). *Slovenský národopis*, 21(4), 543–534.
- Kovačevičová, S. (1994). K začiatkom národopisného bádania v SAVU. In: O. Pöss (Ed.), *Slovenská akadémia vied a umení*. Bratislava: HÚ SAV (s. 81–90).
- Kubová, M. (2006). Ústav etnológie a jeho vedecká knižnica v rokoch 1957–1986. *Etnologické rozpravy*, XIII(1), 82–84.
- Labrousse, E. ([1933]1984). *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle. 2 Vols.* Paris: Librairie Dalloz/Repr. Paris: Éditions des archives contemporaines.
- Langer, J. (2005). Budúcnosť časopisu Ethnologia Europae Centralis. *Slovenský národopis*, 53(3), 338–340.
- Leščák, M. (1966). Príspevok k metodike výskumu súčasného stavu folklóru. *Slovenský národopis*, 14(4), 570–578.
- Leščák, M. (1969). Úvahy o predmete národopisného bádania. *Slovenský národopis*, 17(2–3), 369–380.
- Leščák, M. (1972). Výskum súčasného stavu folklóru na Slovensku – Metódy, problémy, ciele. *Slovenský národopis*, 20(1), 185–194.
- Leščák, M. (1982). Včleňovanie pokrokových tradícií ľudovej kultúry do systému socialistickej kultúry a do života pracujúcich. Projekt čiastkovej úlohy VIII-8-3/1 Štátneho plánu základného výskumu na roky 1981–1985. *Slovenský národopis*, 30(1), 6–16.
- Leščák, M. (1991). Horizonty súčasného národopisu (od etnológie, cez etnografiu, ľudovedu, národopis k etnológii). *Múzeum*, 2, 1–5.
- Leščák, M. (2006). Dejiny a reminiscencie. *Etnologické rozpravy*, XIII(1), 85–94.
- Leščák, M., Kovačevičová, S., Míchálek, (1997). J. Profesor Andrej Melicherčík: spomienky a inšpirácie k nedožitej osemdesiatke (1917–1966). *Slovenský národopis*, 45(1), Diskusia, 78–86.
- Luther, D. (2006). ŠPZV – spomienky na plánovanú vedu. *Etnologické rozpravy*, XIII(1), 91–94.
- Mann, A. B. (2018). *Rómski kovári na Slovensku/ Roma Blacksmiths in Slovakia*. Bratislava: Ústredie ľudovej umeleckej výroby v spolupráci s ÚEt SAV.
- Melicherčík, A. (1945). *Teória národopisu*. Národopisné spisy Tranoscia, zv. 2. Liptovský Svätý Mikuláš.
- Melicherčík, A. (1950a). Československá etnografia a niektoré úlohy pri výstavbe socializmu. *Národopisný sborník Slovenskej akadémie vied a umení*, 9, 25–36.
- Melicherčík, A. (1950b). Sovetskaja etnografija 1946, č. 1–4. *Národopisný sborník Slovenskej akadémie vied s umení*, 9, 226–229.
- Melicherčík, A. (1950c). Sovetskaja etnografija 1947, č. 6–7. *Národopisný sborník Slovenskej akadémie vied s umení*, 9, 229–230.
- Melicherčík, A. (1952a). Sovietska etnografia – náš vzor. *Národopisný sborník Slovenskej akadémie vied a umení*, 10, 5–23.
- Melicherčík, A. (1952b). Jánošíkovská tradícia na Slovensku. Bratislava: SAV, VEDA.
- Melicherčík, A. (1966). Tradičné a netradičné

- v ľudovej kultúre. *Slovenský národopis*, 14(4), 563–569.
- Mjartan, J. (1953). Prvý výskum ľudovej kultúry na družstevnej dedine. *Slovenský národopis*, 1(1), 253–261.
- Mjartan, J. (Ed.) (1956). *Banická dedina Žakarovce. Práce národopisného ústavu SAV, zv. I*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- Mjartan, J. (Ed.) (1974). *Horehronie II. Kultúra a spôsob života ľudu. Ludové zamestnania*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- Podoba, J. (2006). MKKKB: jeden pohľad na úspešnú medzinárodnú vedeckú organizáciu ktorá neskončila dobre. *Etnologické rozpravy*, XIII(1), 95–102.
- Podolák, J. (1955a). Desať rokov slovenského národopisu (1945–1955). *Slovenský národopis*, 3(4), 421–450.
- Podolák, J. (1955b). K doterajším výsledkom národopisného výskumu družstevnej dediny na Slovensku (1945–1955). *Slovenský národopis*, 3(2), 268–277.
- Podolák J. (1958a). Ludové pálenie vápna u maďarských Slovákov. *Pamiatky a múzeá*, 1, 15–17.
- Podolák J. (1958b). Ludové hry a zábavky slovenských detí v Nagyhute (Maďarsko). *Slovenský národopis*, 6(3), 279–292.
- Podolák, J. (1959). Tri textové varianty betlehemských hier z Abovskej stolicy v Maďarsku. *Slovenský národopis*, 7(3), 114–131.
- Podolák, J. (Ed.) (1969). *Horehronie I. Kultúra a spôsob života ľudu. Ludové zamestnania*.
- Podolinská, T., Potančok, V. (2017). Institute of Ethnology of Slovak Academy of Sciences in the Third Millennium. Editorial. *Slovenský národopis/ Slovak Ethnology*, 65(2), 114–119.
- Popelková, K., Salner, P. (2002). Urbánny svet v slovenskej etnológii – pokus o dialóg. *Slovenský národopis*, 50(4), 444–451.
- Popelková, K., Zajonc, J. (2008). Po prvej tisícke... : skúsenosti z tvorby elektronického katalógu obrazových dokumentov Ústavu etnológie SAV. *Slovenský národopis*, 56(4), 445–466.
- Pranda, A. (1966). K otázke vzniku oblastí ľudovej kultúry na Slovensku. *Slovenský národopis*, 14(4), 511–562.
- Pranda, A. (1970). Niektoré teoretické otázky štúdia ľudovej kultúry v súčasnosti. *Slovenský národopis*, 18(1), 39–57.
- Pranda, A. (1979): Národopisný výskum kultúry družstevnej dediny. (Problémy, metódy, ciele). *Slovenský národopis*, 27(2), 209–229.
- Pranda, A., Leščák, M. (Eds.) (1977). *Premeny ľudových tradícií v súčasnosti. I. Československo*. Bratislava: VEDA.
- Pranda, A., Leščák, M. (Eds.) (1978). *Premeny ľudových tradícií v súčasnosti. II. Socialistické krajiny*. Bratislava: VEDA.
- Rabinow, P. (1996). Science as Practice: Ethnos, Logos, Pathos. In: P. Rabinow (Ed.), *Essays on the Anthropology of Reason*, Princeton: Princeton University Press (s. 3–27).
- Salner, P. (1982). K teoretickým problémom etnografického výskumu mesta. *Slovenský národopis*, 30(2), 211–218.
- Salner, P. (2006). Človek – téma – Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied alebo Hľadanie seba a témy) na ostrove pozitívnej deviácie. *Etnologické rozpravy*, XIII(1), 105–109.
- Slavkovský, P. (2006). Vedecké syntézy druhej polovice 20. storočia – výzvy i limity. (Etnografický atlas Slovenska, Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry). *Etnologické rozpravy*, XIII(1), 16–29.
- Slavkovský, P. (Zost.) (2006). *Ján Mjartan: Z minulosti Národopisného ústavu Slovenskej akadémie vied* (Úvod a do tlače pripravil P. Slavkovský). *Etnologické rozpravy*, XIII(2), 214–257.
- Slavkovský, P. (2011). *Svet roľníka: agrárna kultúra Slovenska ako predmet etnografického výskumu*. Bratislava: VEDA, ÚEt SAV.
- Slavkovský, P. (2012). *Slovenská etnografia (kompendium dejín vedného odboru)*. Bratislava: VEDA, ÚEt SAV.
- Slavkovský, P. (2013). *Slovenský roľník: Pramene k štúdiu spôsobu života*. Bratislava: VEDA, ÚEt SAV.
- Slavkovský, P. (2014). *S nošou za industrializáciou krajiny: Tradičné podoby dopravy na slovenskom vidieku*. Bratislava: VEDA, ÚEt SAV.
- Soukupová, B., Hroch, M., Salner, P., Pauknerová, K. (2013). *Cesty urbánnej antropológie: tradície-nové smery-identita. Urbánnej štúdie, sv. 4*. Praha: Fakulta humanitných štúdií UK.
- Slovensko – Lud*, 2. časť. (1975). Filová, B., Zost. Bratislava: Obzor.
- Stano, P., Žatko, R. (1989). Národopisná lite-

- ratúra na Slovensku za roky 1901–1959. *Slovenský národopis*, 37(4), 624–626.
- Stoličná, R. et al. (1997). *Slovakia. European Contexts of the Folk Culture*. Bratislava: VEDA, ÚEt SAV.
- Stoličná, R. a kol. (2000). *Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry*. Bratislava: VEDA, ÚEt SAV.
- Stoličná, R., Nováková, K. (2012). *Kulinárna kultúra regiónov Slovenska*. Bratislava: VEDA, ÚEt SAV.
- Švecová, S. (1956). Príspevok k ľudovému staviteľstvu v Tótkomlóši (Slovenský Komlôš, obec v juhovýchodnom Maďarsku). *Národopisný věstník československý*, 3–4, 322–335.
- Tolstov, S. P. (1951). Význam prác J. V. Stalina o otázkach jazykovedy pre vývin sovietskej etnografie. *Národopisný sborník SAVU*, 10, 25–51.
- Tokarev, S. A. (1951). Engels a súčasná etnografia. *Národopisný sborník SAVU*, 10, 71–88.
- Tomich, D. (2011). The Order of Historical Time: The Longue Durée and Micro-History. Dostupné na: cielo.br/pdf/alm/n2/en_2236-4633-alm-02-00038.pdf. Navštívené: 21.11.2020. /originál článku v portugalčine dostupný na <http://dx.doi.org/10.1590/2236-463320110204/>.
- Turner, V. (1974). *Dramas, Fields, and Metaphors: Symbolic Action in Human Society*. Cornell University Press.
- Turner, E. (2012). *Communitas: The Anthropology of Collective Joy*. New York: Palgrave.
- Zajonc, J. (2012). *Premeny vlákna*. Trnava: Edition Ryba.
- Zajonc, J. (2016). I. Kapitola. Národopisné pracovisko v Slovenskej akadémii vied a umení (1946–1953). In: G. Kiliánová, J. Zajonc, *70 rokov Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied: Kontinuity a diskontinuity jednej inštitúcie*. Bratislava: VEDA, ÚEt SAV (s. 21–54).
- Zajonc, J. (2020). *Sväť s menom Valentín a sviatky zamilovaných*. Bratislava: ÚESA SAV, VEDA.
- Žatko, R. (1959). Hádanky Slovákov v Maďarsku. *Slovenský národopis*, 7(1), 129–131.

O AUTORKE

TATIANA ZACHAR PODOLINSKÁ (ORCID: 0000-0001-6164-5740) – vyštudovala filozofiu, históriu a religionistiku na FiF UK v Bratislave, časť PhD. štúdia absolvovala na University of Oslo v Nórsku. V rokoch 1999 – 2000, v spolupráci s UNAM v Mexiku, bola na dlhodobom terénnom výskume v Lacandónskom pralese v Chiapase (výskum zameraný na rituály a tabu spojené so ženami u Mayov Lacandóncov). V rokoch 2009 – 2015 absolvovala viaceré stacionárne terénne výskumy v Guatemale v oblasti prírodnej rezervácie Tikal, v lokalite Uaxactún. Na Slovensku realizovala výskumy religiozity medzi Rómami aj majoritnou populáciou. Odborne sa venuje výskumu súčasných foriem religiozity, ale zaujíma sa aj o teóriu poznania a sociálne teórie. Pôsobila a prednášala na viacerých univerzitných pracoviskách (Oslo University v Nórsku, UNAM v Mexiko city D.F., Masarykova univerzita v Brne, Historický inštitút vo Varšave, Södertörn University v Štokholme, Missouri University v Springfiede (USA) a St. Andrews university v Škótsku). Je zakladateľkou výskumných sietí venovaných rómskym štúdiám (NAIRS a PANROM). Je držiteľkou viacerých ocenení. Od roku 2020 je prezidentkou medzinárodnej organizácie *Gypsy Lore Society* (založenej v r. 1888 v USA). Od roku 1997 pracuje v ÚESA SAV, kontinuálne ako členka redakcie *Slovenského národopisu*, od roku 2012 ako riaditeľka inštitúcie.